



III. HADİS ve SÜNNETİN ANLAŞILMASINDA TEMEL İLKELER

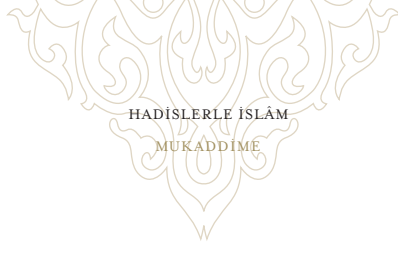
İslâm'ın ilk asırlarından günümüze kadar “sünnet” ve “hadis” sözcüklerine yüklenen anlamlar farklı olmuştur. Sözlük anlamına uygun olarak *sünnet* daha çok davranış ile ilgili bir kavram olarak görülürken; *hadis* sözlü ve yazılı rivayetlerin adı olarak anlaşılmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin sözlü rivayetleri *hadis*, uygulanagelen söz ve fiilleri de *sünnet* adını almıştır. Buna göre hadisleri ve sünneti anlamının temel ilke ve esaslarını iki ayrı başlık altında ele almak mümkündür.

Sünnet ve hadisin nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği konusu, İslâm tarihi boyunca Müslüman bilginlerin üzerinde durdukları en önemli konulardan biri olmuştur. Hadis ve sünnetin anlaşılmasına yönelik bu ilmî çabalar günümüz araştırmacıları tarafından da bilimsel yöntemlerle sürdürülmektedir.

A. HADİSİN ANLAŞILMASI

Bu bölümde hadis anlaşılmasındaki temel ilke ve esaslar dört başlık halinde özet olarak sunulacaktır.

- i. Genel İlke ve Esaslar
- ii. Hadis Metinleri Bağlamında Özel İlke ve Esaslar
- iii. Metin Dışındaki Unsurlarla İlgili İlke ve Esaslar
- iv. Hadislerin Ana Konularını Dikkate Almak

*i. Genel İlke ve Esaslar**Hadislerin İslâm'ın Bütünlüğü İçerisinde Okunması, Anlaşılması ve Değerlendirilmesi*

Hadisleri sağlıklı bir şekilde anlamanın temel ilke ve esası, “din”, “vahiy”, “Kur’an”, “peygamberlik” ve “sünnet” bütünlüğü içerisinde sağlıklı bir sünnet-hadis anlayışına sahip olmaktır. Şüphesiz İslâm dininin bilgi kaynaklarını teşkil eden temel dinî metinler içerisinde hadisler, en önde gelen metinlerdir ve çok önemli bir yer tutar. Ancak hiçbir hadis, dinî metinler içerisinde, diğerlerinden bağımsız müstakil bir metin değildir. Zira her hadis, “sünnet” olarak adlandırılan ve Hz. Peygamber’in örnek yaşantısını ifade eden bütünün sözlü veya yazılı parçasıdır. Sünnet ise, peygamberliğin zorunlu sonucudur. Bir peygamberi herhangi bir insandan ayıran en önemli husus, Allah’tan vahiy almasıdır. Kur’an, İslâm’ın yegâne mukaddes kitabıdır. Dolayısıyla hadisleri Kur’an ile birlikte düşünmek ve bütüncül olarak ele almak hadislerin anlaşılması için hayati önemi haizdir. Bu bağlamda hadisler, İslâm’ın genel esasları ile dinin genel çerçevesi, vahiy, peygamberlik, sünnetin genel esasları, İslâm dininin Allah, âlem, varlık, bilgi, ahlâk ve insan tasavvuruyla iç içe geçmiş bir anlam ilişkisine sahiptir. Bu nedenle hadisler, ancak bu bütünlük içerisinde okunduğunda sağlıklı bir anlama mümkün olabilir.

Hadisleri Kur’ân-ı Kerîm ile Birlikte Ele Almak

Bir hadisi anlamaya çalışırken ve değerlendirirken göz önünde bulundurulacak ilkelerden birisi de, o hadisin Kur’an’la birlikte ele alınmasıdır. Hadiste ifade edilen hususlar, öncelikle Kur’an’ın sarih/açık âyetleriyle veya geneliyle karşılaştırılır ve hadis, Kur’an’ın bütünlüğü açısından ele alınır. Allah’tan gelen vahyi insanlara ulaştırmak için elçi seçilen Hz. Peygamber, hiç kuşkusuz Kur’an’ı en doğru biçimde anlayan ve uygulayan kişidir. Bu nedenle ilkesel olarak Kur’an ile hadisler arasında bir çelişki ve aykırılıktan söz edilemez. İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin ifadesiyle, “Allah’ın



Resûlü, Allah'ın Kitabı'na muhalefet etmez; Allah'ın Kitabı'na muhalefet eden de Allah'ın Resûlü olamaz."¹⁶⁷

Hadislerin Kur'anla karşılaştırılması fikri, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin ileri gelenlerinin bu yöndeki uygulamalarına dayanmaktadır. Rivayet edildiğine göre İbn Abbâs bir gün Hz. Âişe'ye gelmiş ve Hz. Ömer'den naklen Hz. Peygamber'in, "Allah, geride kalan yakınlarının arkasından ağlaması nedeniyle mümine azap eder." buyurduğunu söylemişti. Bunun üzerine Hz. Âişe, "الْقُرْآنُ حَسْبُكُمْ" "Size Kur'an yeter." diyerek bu konuda Kur'an'daki bilgileri de göz önünde bulundurmalarını tavsiye etmiş, ardından suçun şahsiliği ilkesine atıfta bulunan, "Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez." mealindeki âyeti¹⁶⁸ okuyarak ilgili hadisin eksik ve yanlış olarak nakledildiğini belirtmiştir.¹⁶⁹

Hadislerin Kur'an'la karşılaştırılması ile kastedilen, her hadisin doğrudan Kur'an'da bir teyidinin veya karşılığının bulunması değil, Kur'an'la karşılaştırılan hadisin Kur'an'ın sarih âyetlerine yahut belirlediği ilkelere aykırı olmamasıdır. Ancak hadislerin Kur'an'la karşılaştırmasının yapılması ve uyumunun tespit edilmesi işlemi, bu konuda yeterli düzeyde bilgi birikimi gerektiren hassas bir iştir. Bu sebeple hadislerin Kur'an ile karşılaştırılmasının uzmanlık gerektiren bir iş olduğu unutulmamalıdır.¹⁷⁰

Hadisleri Hz. Peygamber'in Sünneti ve Sîreti ile Birlikte Anlamak

Hadislerin, ancak Hz. Peygamber'in sünneti ve sîreti (hayat tarzı) ışığında ele alındığı zaman en doğru biçimde anlaşılacağı unutulmamalıdır. Hz. Peygamber'in sünnetlerinin tanıkları olan sahâbiler, hadisleri değerlendirirken sık sık bu yöneme başvurmuştur. Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe, Ebû Hüreyre'den nakledilen, "Kadın, eşek ve köpek namazı bozar." rivayetini duyunca buna itiraz etmiş ve "Allah'a yemin ederim ki ben Allah Resûlü'nün önünde, sedirin üzerinde yatarken onun namaz kıldığını gördüm. Bazen ihtiyacım oluyor, Resûlullah'ı rahatsız etmemek için ayaklarının yanından çıkıyordum." diyerek¹⁷¹ söz konusu rivayetin takrirî sünnete aykırı olduğunu ifade etmiştir.¹⁷²

Hadisleri Tarihî Değeri ile Birlikte Anlamak

Bir hadisin anlaşılmasını kolaylaştıracak unsurlardan biri de onun tarih boyunca nasıl anlaşıldığıdır. Başka bir ifadeyle, bir hadisin İslâm'ın

¹⁶⁷ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, *el-Âlim ve'l-müteallim, (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri'* içinde), s. 26-27 (Krş. Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 85).

¹⁶⁸ En'âm, 6/164.

¹⁶⁹ B1288 Buhârî, Cenâiz, 32; M2150 Müslim, Cenâiz, 23 rivayet ile ilgili başka açıklamalar ve yorumlar da vardır. Bkz. ez-Zerkeşi, *el-İcâbe: Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 38-42; Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 175.

¹⁷⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Çakın, Kâmil, *Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi*, AÜFD, S. XXXIV (1993), s. 237-262; Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, s. 267-276; Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 193-257.

¹⁷¹ B514 Buhârî, Salât, 105; M1143 Müslim, Salât, 270.

¹⁷² ez-Zerkeşi, Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, s. 57.



bütünlüğü içindeki anlamı, Müslümanların tarih içinde bu hadis metinden ne anladıkları ile tam olarak kavranabilir.¹⁷³ Bu nedenle hadisleri değerlendirirken onların gerek Medine devrinde, gerekse sonraki devirlerde nasıl anlaşıldığını, gündelik hayatı nasıl etkilediğini, davranışa nasıl dönüştüğünü, bireylerin ve toplumun hayatında nasıl bir etki meydana getirdiğini tespit etmek oldukça önemlidir. “Medineli ilk Müslümanların uygulaması ve tatbikatı” mânâsına gelen “*amel-i ehl-i Medine*”nin fikhî konularda hüküm kaynağı olarak Mâlikî Mezhebi’nde özel bir yeri olmasının nedeni budur. Hanefî fakihlerinin fikhî hükümlere kaynaklık eden deliller arasında toplumda yerleşik hale gelmiş olan “maruf sünnet”i¹⁷⁴ de dikkate almaları buradan ileri gelmektedir.

Hadis rivayetleri, tarih boyunca İslâm coğrafyasının muhtelif bölgelerinde pek çok anlayışın oluşmasına ve şekillenmesine de katkıda bulunmuştur. Meselâ, resim/tasvir konusuyla ilgili hadisler, İslâm medeniyetindeki sanat algısını derinden etkilemiş, İslâm’a özgü özel sanat dallarına vücut verdiği gibi evrensel sanat formlarına da özgün katkılar sunmuştur.

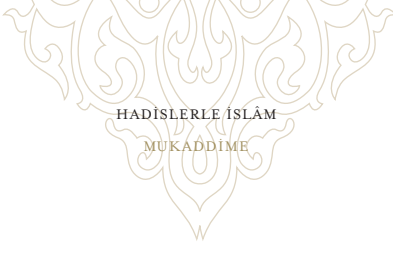
Hadisleri İslâm’ın Evrensel-Küllî Esasları ile Birlikte Anlamak

İslâm dininin aklî çıkarımlar ve naklî deliller vasıtasıyla oluşan temel ilke ve esasları, evrensel küllî kaideleri vardır. Hadisler, İslâm dininin inanç, ibadet, ahlâk ve hukuk esaslarını belirleyen tevhid, hak, adalet, eşitlik, maslahat, kolaylık, uygulanabilirlik, insan onuruna saygı gibi pek çok naklî ve aklî delile dayanan küllî temel esasları ışığında anlaşılmalı; hayatın varlık sebebi, insanın yaratılış gayesi ve dinin gönderiliş hikmeti gibi *makâsıdu’ş-şeria* bağlamında değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Hadislerin şâri’in genel maksatları ile ümmetin umumî maslahatlarını belirleyen temel esaslarla uyum içerisinde olmasına dikkat edilmelidir. Hz. Peygamber’den nakledilen sahîh bir hadisin bu küllî esaslara aykırı düşmesi söz konusu olamaz. Şayet bir hadis ile söz konusu ilkeler arasında bir ihtilâf ve çelişki olduğu tespit edilirse, bu durumda *cem* ve *telif* (uzlaştırma), *tercih*, *nesh*, *tevakkuf* ve *terk* gibi hadis bilginlerinin hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesine yönelik olarak uyguladıkları ilmî bakımdan uzlaştırma yöntemi devreye girer.¹⁷⁵ Zira söz konusu bu ilkeler *kat’î* bilgi, haber-i vâhidler ise *zannî* bilgi ifade eder. Kat’î/kesin olan ile zannî/ihtimalli olan çatışırsa, elbette kat’î olan tercih edilir.

¹⁷³ “W. C. Smith, Kur’an’ın anlamının, Müslümanların tarih içinde bu metinden anladıkları şey olduğunu ileri sürer.” Tatar, Burhaneddin, *Hermenötik*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 82.

¹⁷⁴ Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 131.

¹⁷⁵ Bu kavramlar ve konu hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Çakan, İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 151.



Hadisleri Akli Çıkarım İlkeleri ile Birlikte Anlamak

Hadis metinlerini değerlendirmede başvurulan yollardan biri de rivayetleri aklın açık, genel ve herkes tarafından kabul edilen ilkelerine arz etmektir. Öncelikle, Hz. Peygamber'e aidiyeti sahîh olan bir rivayetin, aklın sarîh ilkeleriyle çelişmeyeceği düşüncesinin genel anlamda kabul gördüğü vurgulanmalıdır. Bu durumda akla aykırı hadisler *merdûd* veya *mevzu* olarak değerlendirilmektedir. Meselâ, Ebû Hüreyre'nin, "Kim bir cenaze yıkar-sa gusletsin, kim de cenazeyi taşırsa abdest alsın." şeklindeki rivayetini duyan Hz. Âişe, "Müslümanların ölüleri necis mi ki? Bir tahta parçasını (tabutu) taşımakla birisine ne (diye abdest) almak gereksin?" demekten kendini alamamıştır.¹⁷⁶ Ancak hadislerin akıl ölçütlerine arz edilmesinde bazı hususlara dikkat edilmelidir. Her şeyden önce burada söz konusu olan akıl, akliselimdir; yani yönlendirilmemiş, tarafgirlikten uzak, saf ve dış etkilerden korunabilmiş akıldır. Hadislerin muhatabı olan kişilerin beşer olmalarından kaynaklanan öznelikleri nedeniyle bazen akıl ölçütlerinin kişiden kişiye değişen bir durum arz ettiği açıktır. Bu nedenle akla arz ederek bir hadisi reddetmeden önce mümkün olan tüm yorum imkânlarını değerlendirmek ihtiyatlı bir yaklaşım olur. Diğer yandan hadislerde aklın kavrama sınırını aşan konular da vardır. Gayba ilişkin rivayetler ve müteşâbih hadisler bu cümledendir. Bu hadisleri sırf akla arz ederek değerlendirmek uygun bir yaklaşım değildir.

Hadisleri Hz. Peygamber'in Gönderiliş Gayesi Çerçevesinde Değerlendirmek

Bütün hadisleri, özellikle de yaratılışın başlangıcı, dünyanın sonu, gelecekte ortaya çıkacak fitne ve kargaşalar, olağanüstü durumlar ve mucizelerle ilgili olan hadisler ile pozitif bilimlerle ilgili rivayetleri anlamaya çalışırken ve yorumlarken, öncelikle Hz. Peygamber'in gönderiliş gayesini, tebliğ etmekle mükellef olduğu bilgilerin alanını ve üstlendiği temel vazifeyi dikkate almak gerekir. Onun vazifesi, yaratılışın nasıl başladığı (*bed'ü'l-halk*) ve nasıl biteceği (*kıyamet*) üzerinden yaratılmışların hidayet ve saadeti ile ilgili esasları tebliğ etmektir. Onun ilgi alanı, bir tabip hasasiyeti ile ceninin anne rahminde kaç günde teşekkül ettiğini, embriyo safhalarının nelerden ibaret olduğunu bildirmek değil, bu konular üzerinden Allah'ın kullarına yaratıcılarının kudret ve azametini anlatmaktır.¹⁷⁷ Hz. Peygamber'i iyi tanıyanlar onun büyüklüğünü sineğin kanadında tes-

¹⁷⁶ ez-Zerkeşi, Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, s. 115.

¹⁷⁷ Bkz. Bigiyef, Musa Cârullah, Kur'an-ı Kerim Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hâtun (Çev. Mehmet Görmez), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000.

¹⁷⁸ Bkz. Ebû Şehbe, Muhammed, Sünnet Müdafaaası (Difâ' an es-Sunne) (Çev. Mehmet Görmez ve M. Emin Özafşar), I, 110.



pit ettiği panzehirde değil¹⁷⁸ kızgın çölün bereketsiz toprağında meydana getirdiği toplumun nezahetinde ve o toplumu her türlü mânevî kirlerden nasıl arındırdığında (*tezkiye*) ararlar. Onu bilenler, büyüklüğünü acve hurmasının hangi hastalıklara şifa olduğunu tespit edişinde değil¹⁷⁹ hastalıklı kalpleri nasıl tedavi ettiğinde görecektir, onun bedenleri tedavi eden biri (*tabibü'l-ebdân*) olmayıp, kalpleri tedavi eden bir doktor (*tabibü'l-kulûb*) olduğunu anlayacaktır. Hatta onun büyüklüğünü sadece Burak ile semaya nasıl yükselip (*urûc*) yedi kat gökte nasıl dolaştığında değil, aşağıların aşağısına (*esfel-i sâfilîn*) yuvarlanmış insanlığı yüksek değerlere nasıl kavuşturduğunda veya getirdiği değerlerin, insanlığın süflî bir hayattan ulvî bir hayata yükselişi için nasıl bir mi'rac vazifesi gördüğünde arayacaktır.

Meşhur Tatar âlimi Şihâbüddin Mercânî'ye (1889) göre İslâm Peygamberi'nin en büyük mucizesi, onun getirdiği davete uygun olarak ortaya koyduğu hayat tarzıdır. O, bu mucizeyle yeryüzünün en bereketsiz topraklarında, bedevî bir toplumdan medenî bir toplum meydana getirmiştir. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'in getirdiği davete uygun olarak yaşamış olması, örnek bir hayat sergilemesi, rivayetlerde yer alan ve ona atfedilen bütün olağanüstülüklerden daha üstün ve daha muteberdir.

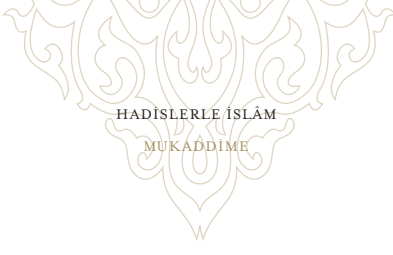
ii. Hadis Metinleri Bağlamında Özel İlke ve Esaslar

Hadis Metinlerini Konu Bütünlüğü İçerisinde Değerlendirmek

Hadisler okunurken konu bütünlüğüne dikkat edilmelidir; yani bir hadisi o konuda vârid olan diğer hadislerle birlikte ve bir bütün olarak ele almak gerekir. Hadislerin tasnif edilmeye başlandığı hicrî ikinci asırdan itibaren belli bir konuya ilişkin hadisleri bir araya toplayan kitapların yazıldığı bilinmektedir. Meselâ, *câmî* türü eserler hadislerde yer alan sekiz ana konuyu içine alır. Bu konular şunlardır: İman; ibadet ve muâmelât (*ahkâm*); ahlâk ve nefis terbiyesi (*rikâk*); yeme, içme ve sefer âdâbı; tefsir, tarih ve siyer; fizikî, insanî ve ahlâkî nitelikler (*şemâil*); *fiten* ve *melâhim*; peygamberlerin ve ashâbın menkıbeleri.¹⁸⁰ Ayrıca fikhî hadisleri içeren *sünen* tarzı kitaplar da kaleme alınmıştır. Bir tek konuyla ilgili rivayetleri toplayan müstakil hadis eserleri de derlenmiştir. Ancak bu, bir konudaki bütün rivayetlerin bu eserlerde toplandığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla belirli bir konudaki hadisleri bir arada görmek için, aslî ve tâlî bütün hadis kaynaklarındaki ilgili rivayetleri birlikte değerlendirmek gerekir.

¹⁷⁹ Bkz. Sibâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânetuhâ fî't-teşri'l-İslâmî*, s. 221.

¹⁸⁰ Kannevci, Ebû't-Tayyib es-Seyyid Sıddîk Hasan, *el-Hitta fî zîkr-i sıhâhi's-sitte*, s. 65; Kandemir, Yaşar, "Câmi", *DİA*, VIII, s. 94.



Hadisleri Farklı Rivayet ve Tarikleri ile Birlikte Anlamak

Ahmed b. Hanbel: “Bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmediğiniz sürece onu anlayamazsınız. Hadisin farklı tarikleri birbirini açıklar.”¹⁸¹ demiştir. Hz. Peygamber’den rivayet edilen her sözü veya ondan nakledilen her hadiseyi pek çok kareden oluşan bir resme benzetecek olursak, bütün bu kareleri bir araya getirmeden nakledilen sözü veya hadiseyi bütün yönleri ile görebilme ve anlayabilme imkânı oldukça sınırlıdır. Ancak rivayetlerin bütün kareleri tamamlanmış resmini veren herhangi bir hadis kitabı da mevcut değildir. Bu açıdan bakıldığında hadis kaynakları, resmi tamamlayan kareleri ihtiva etmesi açısından hiç kimsenin müstağni kalamayacağı eserlerdir. Ancak resmi tamamlamak için aynı konudaki hadisleri toplamak yetmez; ayrıca konusu ve kaynağı aynı olan rivayetlerin tek tek farklı tariklerinin bir araya getirilmesi de gerekir. Bu sayede her bir isnadın aktardığı parça metinler birleştirilmiş ve “bütün resim” imkân nispetinde bir araya getirilmiş olur. Bu işlem esnasında aynı zamanda rivayet metinlerinin aslında kime ait olduğu, metnin kimler tarafından şekillendirildiği, tarihî süreç içinde ortaya çıkan râvi tasarruflarının rivayet metinlerine nasıl aksettiği de tespit edilmiş olur. Bu işlem için hicrî ikinci asırdan intikal eden hadis, tarih ve fıkıh kaynakları ile daha sonraki *musannef*, *câmî*, *müsned*, *sünen* ve *mu’cem* gibi bütün eserler, veri sunabilecektir. Ana hadis kaynaklarımızın hepsinin bu bakımdan kaynak olma değeri vardır. Esasen bu işlem geleneksel hadis tetkiklerinde de belli oranda uygulanmıştır.¹⁸²

Hadislerin Mânâ Olarak Rivayet Edilmiş Olabileceğini Dikkate Almak

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması çalışmasında göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biri de, hadislerin büyük bir kısmının “lafzen” değil “mânâ” ile rivayet edilmiş olmasıdır. Hadis rivayetinin şifahi/sözlü aktarıma dayanan karakterinden dolayı hicrî ilk üç asırda hadislerin büyük kısmı mânâ olarak rivayet edilmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber’in Kur’an sûrelerini öğrettiği gibi sahâbeye öğrettiği teşehhüd duası dahi lafızları az çok farklı olan dokuz ayrı rivayet ile bize gelmiştir.¹⁸³ Yine meşhur bir rivayet olan, “*Ameller niyetlere göredir...*” hadisi, sadece Hz. Ömer’den nakledilmesine rağmen Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahih*’inde dokuz farklı yerde nakledilir¹⁸⁴ ve rivayetlerin hemen tamamında haberin lafızları birbirinden farklıdır.¹⁸⁵

¹⁸¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi li-ahlâki’r-râvi ve âdâbi’s-sâmi*, II, 212.

¹⁸² Özafşar, M. Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 228.

¹⁸³ M901 Müslim, Salât, 59; M902 Müslim, Salât, 60; D974 Ebû Dâvûd, Salât, 177-178.

¹⁸⁴ B1 Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1; Buhârî, Talâk, 11(bab başlığında); B54 Buhârî, İmân, 41; Buhârî, İmân, 41 (bâb başlığı); B5070 Buhârî, Nikâh, 5; B2529 Buhârî, Itk, 6; B6689 Buhârî, Eymân ve’n-nüzûr, 23; B6953 Buhârî, Hiyel, 1; B3898 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 45.

¹⁸⁵ Özafşar, M. Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 138-139.



Hadislerin mânâ olarak rivayet edilmiş olmaları gerçeği, bir konuda pek çok isnadı bulunan bir rivayetin, bu rivayetlerden sadece birisinin hakikati yansıttığı anlayışının yerine, bütün tariklerin sened ve metin olarak eşit derecede göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Hadislerin Vürûd (Söyleniş) Sebeplerini Tespit Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûre ve âyetlerin pek çoğunun bir iniş sebebi yani *sebeb-i nüzulü* olduğu gibi, hadislerin de bir söylenme nedeni yani *sebeb-i vürûdu* vardır. Hadisin *sebeb-i vürûdu*, bazen hadis metninin içinde, bazen hadisin başka tariklerinde, bazen de hadis kaynaklarının muhtelif türlerinde yer alabilir. Siyer ve mağazi gibi tarih kaynaklarında da bulunabilir. Hadisin söylenme nedeni, hadisin anlaşılmasında, açıklanması ve hadisten hüküm çıkarılmasında yönlendirici ve bazen de belirleyici bir rol oynar; *esbâb-ı vürûd*, bir hadisin ne anlama geldiğini hadisin söylendiği somut durumu ve şartları dikkate alarak tespiti imkân vermektedir.

Bu konuda cuma günü gusül abdesti almakla ilgili rivayet oldukça dikkat çekicidir. Hz. Âişe ve İbn Abbâs gibi sahâbilerin naklettiğine göre Hz. Peygamber, bir cuma günü hutbe irâd ederken şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz cumaya gelmek istediği zaman gusletsin.”¹⁸⁶ Hadis külliyatında bu sözü teyit eden pek çok hadis nakledilmiştir. Sahâbeden, Hz. Peygamber'in bu sözü hangi bağlamda söylediğini bilmeyenler, sözün ifade ettiği hükmü farklı değerlendirmiş, sözü bağlamından koparmayarak değerlendirenler ise farklı yorumlamışlardır. Meselâ, İbn Ömer'e göre cuma günü gusletmek hem kadınlara hem de erkeklere farzdır ve yıkanmanın terk edilmesi caiz değildir. Nitekim ondan nakledilen bir rivayet, Hz. Peygamber'in kendi sözünü değil, bu sözden onun anladığını yansıtmaktadır ki rivayet şöyledir: “Cuma günü gusletmek, (akıl) bâliğ olan her erkek ve kadın için dinî bir yükümlülüktür.”¹⁸⁷ Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî'nin de benzer görüşte olduğu aktarılır.¹⁸⁸

Hadisleri tarihsel ve toplumsal bağlamları ile birlikte değerlendiren sahâbiler, Hz. Peygamber'in cuma günü gusletmeyi emretmeye sevk eden sebepler üzerinde durmuşlardır. Hz. Âişe bunu şöyle ifade etmiştir: “İnsanlar (o günlerde) kendi işlerini kendileri görürlerdi. Cumaya günlük iş kıyafetleriyle gelirlerdi. Onlara, 'Keşke bugün için yıkansanız (ne iyi olur)' denildi.”¹⁸⁹

¹⁸⁶ B877 Buhârî, Cum'a, 2; M1951 Müslim, Cum'a, 1.

¹⁸⁷ İbn Balabân, *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, IV, 28.

¹⁸⁸ İbn Balabân, *a.g.e.*, IV, 30.

¹⁸⁹ B903 Buhârî, Cum'a, 16; M1959 Müslim, Cum'a, 6; D352 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.



İbn Abbâs, cuma günü gusletmenin, tamamen insan ilişkileri açısından, insanları rahatsız etmemek için emredildiğini anlatmıştır. Irak'tan iki kişi, bir gün kendisine gelerek cuma için boy abdesti almanın dinî bir yükümlülük olup olmadığını sormuşlar, İbn Abbâs da bunun şart olmadığını ancak güzel bir davranış olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in bu sözü hangi bağlamda söylediğini şöyle izah etmiştir: “(Hz. Peygamber zamanında) İnsanlar darlık ve meşakkatte idiler. Yünden elbiseler giyerler, bedenlen çalışırlardı. Mescitleri dardı, tavanı basıktı ve bir gölgelikten ibaretti. Sıcak bir günde, Resûlullah (sav) mescide geldi. Yün elbiseler içerisinde insanlar terlemişler ve ortalığa ter kokusu yayılmıştı. Bu kokudan rahatsız oldukları da belliydi. Resûlullah (sav) bu durumu görünce, ‘Ey insanlar! Bugün (cuma günü) geldiğinde yıkanın. Bulabildiğiniz koku ve yağların en güzelini sürünün.’ buyurdu. Aradan zaman geçti. Yüce Allah, (mallar, elbiseler, hizmetçilerle onlara) bolluk verdi. Müslümanlar başka elbiseler giydiler, bedenlen çalışmaya ihtiyaçları kalmadı, mescitleri genişletildi. Böylece bir birlerine rahatsızlık veren ter kokusu da ortadan kalktı.”¹⁹⁰

Şu hâlde cuma günü gusletmek sadece cuma namazı ve cuma gününe hürmeten yapılması gereken bir yükümlülük değil, aynı zamanda toplu yerlerde insanları rahatsız etmemek için yerine getirilmesi gereken bir iştir.¹⁹¹ Nitekim Hz. Peygamber, başka hadislerde, cuma namazına gelenlerden, dişlerini temizlemelerini, en güzel elbiselerini giymelerini ve güzel kokular sürmelerini istemiştir.¹⁹²

Hz. Peygamber'in Üslubunu ve Anlatım Tarzını Bilmek

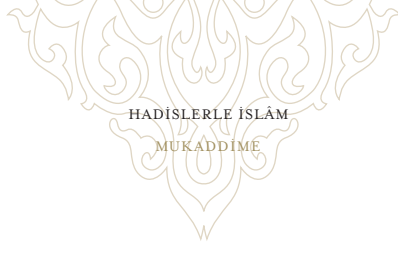
Hadislerin sağlıklı biçimde anlaşılması ve değerlendirilmesi için yapılması gereken işlemlerden birisi de Hz. Peygamber'in üslubunu ve anlatım tarzını dikkate almaktır. Allah Teâlâ, Kur'an'da, “Kendilerine apaçık anlatabilsin diye her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik.”¹⁹³ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in Arap toplumuna mensup olması itibariyle hadisler Arapça olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber, çocukluğunu saf Arapça'nın konuşulduğu Benî Sa'd yurdunda, gençliğini ise ticaret amacıyla Hicaz Yarımadası'nın farklı bölgelerinde geçirmişti. Ayrıca risâletini tebliğ ederken farklı boy ve kabilelere hitap etmişti. Bütün bunlar, Arapça'nın bütün lehçe ve ağızlarına aşına olma konusunda ona katkıda bulunmuştu. Hatta Hz. Ali bir defasında dayanamayıp, “Ey Allah'ın Resûlü! Biz, aynı dedenin torunlarıyız; oysa görüyorum ki Arap boyları ile konuşurken benden

¹⁹⁰ D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.

¹⁹¹ Bkz. el-Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 165.

¹⁹² B880 Buhârî, Cum'a, 3; M1960 Müslim, Cum'a 7; D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.

¹⁹³ İbrâhîm, 14/4.



farklı bir dil kullanıyorsun.” deyince, o, “أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي” “Beni Rabbim edeplendirdi (dil ve edebiyat bakımından yetiştirdi) ve bunu ne güzel yaptı.”¹⁹⁴ buyurmuştu. Allah Resûlü bu sözyle, kendisine sözlerin en edebî olanını yani Kur’an’ı indiren Yüce Allah’ın bu konudaki yardımına işaret ediyordu. Allah Resûlü, “Bana sözün özü (cevâmiu’l-kelim) verildi.”¹⁹⁵ derken de dil konusunda sahip olduğu ayrıcalığa dikkat çekiyordu.

Arap Edebiyatı’nın en ünlü isimlerinden Câhız (255/869), *el-Beyân ve’t-tebyîn* adlı eserinde Hz. Peygamber’in dil ve üslûbunu edebî açıdan şöyle tasvir etmiştir: “Hz. Peygamber’in sözleri, az harflerle çok anlamlar ifade eden, yapmacıklıktan uzak, zorlamalardan berî sözlerdir. Dili kullanırken uzatılması gereken yerde uzatmış, kısa ve öz olması gereken yerde de çok veciz ifadelere başvurmuştur. Konuşmaları, hikmet mirasına dayanan, ismetle donatılmış sözlerden ibarettir. Söyledikleri, bizzat Allah tarafından teyit edilmiş ve o (sav), beyan konusunda başarılı kılınmıştır. Allah, onun sözlerine muhabbet katmış ve onları kabule şayan kılmıştır. O, heybetle tatlılığı, özlü ifade ile güzel anlatıyı birlikte sunmuştur...”¹⁹⁶

Hz. Peygamber, kendi hadislerini önceden oturup kaleme almadığı veya yazdırmadığı gibi konuşurken de büyük ölçüde yazı dili değil, tabii olarak konuşma dili kullanmıştır. O, ayrıca anlattıklarını açık seçik ve özlü olarak tasvir etmeye uygun, açık ve düzenli cümle yapısına sahip yüksek bir dil kullanmış, bununla birlikte günlük dili kullandığı zamanlar da olmuştur. Hz. Peygamber, din dilinin bütün çeşitlerine başvurmuştur. Bizâtihi ümmetine bir şeyi emreden yahut herhangi bir hususu sarîh ifadelerle yasaklayan hadislerin yanı sıra çok değişik vesilelerle, muhtelif maksatlarla, çeşitli muhataplara yönelik olarak dilin farklı imkânlarını da kullanmış, bazen serbest ifade ve üslûbu tercih etmiştir. Özetle hadis metinleri, dil ve üslûp açısından yeknesak bir mahiyet arz etmemekte, bilakis farklı, zengin bir üslûp özelliği sergilemektedir.

Hz. Peygamber’in Kavram Dünyasını Bilmek

Hadisleri doğru anlamının ilkelerinden birisi de Hz. Peygamber’in kavram dünyasını tespit etmektir. Hadislerde *hayır-şer, birr-ism, haram-helâl, salah-fesad, maruf-münker, tayyib-habis, hasene-seyyie* gibi söz ve davranışlara “değer biçen” kavramların yanı sıra *küfür, şirk, hidayet, dalâlet, iman, İslâm, ihsan* gibi “tasvir edici” kavramlar da sıkça yer alır. Son üç kavram Cibrîl hadisi olarak bilinen bir rivayette¹⁹⁷ Hz. Peygamber’in diliyi-

¹⁹⁴ Sem’ânî, Ebû Saîd Abdülkerim b. Muhammed, *Edebü’l-ımlâ ve’l-istımlâ*, s. 5; Rivayetin bağlamı, tarikleri ve sıhhati hakkında bkz. Aclünî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs*, s. 70.

¹⁹⁵ M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B2977 Buhârî, Cihâd, 122.

¹⁹⁶ Câhız, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, II, 17.

¹⁹⁷ B50 Buhârî, İmân, 37; M93 Müslim, İmân, 1.



le tanımlanmıştır.¹⁹⁸ Bu kavramların lügavi bir tahlile tâbi tutularak anlam içeriklerinin tespit edilmesi,¹⁹⁹ Hz. Peygamber'in din ve dünya görüşünü anlamak için hayatî öneme sahiptir.²⁰⁰

Hz. Peygamber bazen içinde yaşadığı toplumun günlük dilde kullandığı kelime ve kavramlara yeni anlamlar yüklemiş, dar olan anlam çerçevelerini genişletme yoluna gitmiştir. Hatta bazen kelimelerin ifade ettiği anlamı tersine çevirdiği olmuştur. Hz. Peygamber'in diliyle anlam daralmasına veya anlam genişlemesine uğrayan kelimeler olduğu gibi anlam kayması geçirenler de olmuştur. Hz. Peygamber'in kavramlaştırma yoluyla bir hakikati nasıl yerleştirmeye çalıştığı, Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edilen şu hadiste açıkça görülür. Buna göre bir gün Hz. Peygamber, “Sizce *pehlivan kimdir?*” diye sorar. Yanında bulunanlar, “Pehlivan, hiç kimsenin güreşte yenemediği kimsedir.” diye cevap verirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle der: “*Hayır öyle değildir; asıl pehlivan, öfkelenildiğinde nefesine hâkim olan kimsedir.*”²⁰¹ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, toplumun “pehlivanlık” kelimesine yüklediği maddî anlamı mânevîleştirmiş; güç ve kuvvetin pazuların güçlü olmasında değil, iradeye hâkim olmada, öfkeli anlarda dengeyi yitirmemede olduğunu ifade etmiştir.

Hadislerdeki Teşbih, İstiare, Mecaz, Kinaye gibi Edebî Anlatım Tarzlarını Bilmek

Hz. Peygamber insanları dine davet ederken Arap dilinin bütün anlatım özelliklerine başvurmuştur. İslâm'ın temel hakikatlerini açık ve yalın cümlelerle ifade edebilmek için dolaysız anlatım tarzına başvurduğu gibi, Arap dilindeki *teşbih*, *istiare*, *mecaz*, *kinaye* gibi anlatım tarzlarından da yararlanmış. Anlatmak istediklerini bazen canlı tasvirlerle belleklere yerleştirmeye çalışmış, bazen de her dil ve gelenekte olduğu gibi *kıssalar* ve *temsîlî hikâyeler* nakletmiştir. Ayrıca bütün dillerde soyut mefhumları anlatabilmek için *somutlaştırma* yoluyla anlam aktarmalarına başvurulduğu da bir gerçektir. Somutlaştırma, anlatım gücünü artırmak için yapılan bir deyim aktarmasıdır. Bu, anlatılması güç düşünce ve duyguların, soyut kavramların, somut kavramlar aracılığıyla anlatılmasıdır.²⁰² Hz. Peygamber de bilhassa tasavvur alanımızın dışında kalan soyut hakikatleri anlatmak için bu yola başvurmuştur.

Hz. Peygamber'in üslubunu ve anlatım tarzını iki kısma ayırmak mümkündür:

¹⁹⁸ Bu üç kavram etrafında yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Sachiko Murata & William Chittick, *İslâm'ın Vizyonu*, (Çev. Turan Koç), İnsan Yay. İstanbul, 2000.

¹⁹⁹ Hadislerdeki kavramların semantik tahlile tâbi tutulmasının önemi hakkında bkz. Mehmet Görmez, “Hadis ve Semantik”, Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu'nda sunulan tebliğ, [29-30 Mayıs 2004 Bursa], Kur'an Araştırmaları Vakfı [KURAV] Yay., s. 231-239.

²⁰⁰ Bu konuda hadislerdeki “nasihat” kavramını semantik tahlile tâbi tutan bir çalışma için bkz. Görmez, Mehmet, “Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Din Tanımı”, *Diyaret İlmî Dergi (Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed-Özel sayı)*, s. 331-338.

²⁰¹ M6641 Müslim, Birr, 106; D4779 Ebû Dâvûd, Edeb, 3.

²⁰² Sabbâğ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-hadîsi'n-nebevî*, s. 60-86.



a) *Dolaysız Anlatım*: Bu anlatım tarzı, daha çok Hz. Peygamber'in açık emir ve yasaklarında, geçmiş, gelecek ve mevcut durum ile ilgili öğretici ve bilgilendirici haberlerinde, hutbelerinde, yazışmalarında ve tavsiyelerinde görülmektedir. Hüküm bildiren önermeler daha çok bu yolla ifade edilmiştir: “İslâm, beş esas üzerine bina edilmiştir.”²⁰³, “İlim kadın erkek her Müslüman'a farzdır.”²⁰⁴ ve “Mümin, müminin kardeşidir.”²⁰⁵ gibi.

b) *Dolaylı anlatım*: Bir durumu ifade edebilmek için açık ve yalın ifadeler yerine, onu anlaşılır kılmak veya insanın zihnine yerleştirmek için başvurulan bir anlatım tarzıdır. *Edebî tasvirler, teşbih, mecaz, istiare, kinaye, meseller ve kıssalar*, dolaylı anlatımın ilk akla gelen örnekleridir.

Dolaylı anlatımın en önemli tarzı, *teşbih, istiare ve mecaz*dır. Hakikat, bir kelimenin dilde vazedildiği anlamıdır. Mecaz ise bir sözün hakiki anlamı ile alınmasını imkânsız kılan bir engelden dolayı başka bir anlamda kullanılmasıdır.²⁰⁶ Mecazın kelime anlamı “geçiş”tir; mecazda, hakikî mânâdan başka bir mânâyâ kayma ve geçme söz konusu olduğu için bu adı almıştır.²⁰⁷ *Kinaye* ise belli bir kelimenin hem hakiki anlamına hem de mecazî anlamına karşılık gelecek şekilde kullanılmasıdır. Daha çok temsili dili andırır.²⁰⁸

Hz. Peygamber'in, anlatım tarzı olarak mecaz, kinaye ve istiareye fazlasıyla başvurduğu bilinen bir gerçektir. Mecaz ifade eden hadislerin sayısı, Şerif Radî'nin (406/1016) kaleme aldığı *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eserdeki üç yüz hadisten ibaret değildir. Ayrıca bu tür hadislerin yanlış ve farklı anlamalara yol açtığı da yine bilinmektedir. Ebû Huseyn el-Basrî, bunun sebebini şöyle izah eder: “Mecazda, hakikatte olmayan hazifler (eksiltmeler) ve mübalağalar (abartılar) vardır.”²⁰⁹ Bu hazf ve mübalağa zamanla hakikate dönüştüğü içindir ki mecaz ifade eden birçok hadis yanlış anlaşılmıştır.

Hadislerdeki mecazî anlatımın örneklerinden biri şu rivayette yer alır: Buhârî ve Müslim'in Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kadınlara iyi muamele edin; çünkü kadınlar kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri (ve hassas) tarafı üst taraftır. Düzeltmeye kalkışırsanız kırarsınız; tamamen terk ederseniz eğri kalır. Kadınlara hayırla muamele edin.”²¹⁰

Bu hadisi lafzî mânâsıyla anlamaya çalışırsak kadının yaratılış maddesinin toprak değil, kaburga kemiği olduğu anlaşılır; ancak mecazî olarak yorumlarsak daha başka bir anlamı olduğu ortaya çıkar. Kazanlı âlim

²⁰³ M113 Müslim, İmân, 21; T2609 Tirmizî, İmân 3.

²⁰⁴ İM224 İbn Mâce, Sünnet, 17.

²⁰⁵ M3464 Müslim, Nikâh, 56; B6951 Buhârî, İkrâh, 7.

²⁰⁶ Koç, Turan, *Din Dili*, s. 112.

²⁰⁷ el-Basrî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, I, 16.

²⁰⁸ Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha li'l-beyân ve'l-meânî ve'l-bedî'*, s. 123.

²⁰⁹ el-Basrî, Ebu'l-Huseyn, *a.g.e.*, I, 29.

²¹⁰ B3331 Buhârî, Enbiyâ, 1; M3644 Müslim, Radâ', 60.



Musa Cârullah Bigiyef'e (1949) göre bu hadisten kadınların kemikten yaratıldığı kastedilmemiştir. Ona göre Hz. Peygamber bu hadisle, hanımların hassas ve kırılğan olduklarını ifade etmiş; onlara zulmetmemek, hukkuna saygı göstermek, varsa kusurlarını affetmek, bazen cefalarına da katlanmak gerektiğini söylemiştir.²¹¹

Aynı şekilde bu hadisin de asıl anlamı, bütün tarikleri toplandıktan sonra verilse, hakikat ortaya çıkacak ve bir teşbih ve mecaz olduğu anlaşılacaktır. Kaldı ki beş ayrı tarikte rivayet edilen haberin beşi de Ebû Hüreyre'ye dayanmaktadır. Müslim'in yer verdiği diğer bir tariki şöyledir: "Kadın kaburga kemiği gibidir; düzeltmeye kalkışırsan onu kırarsın; onu kırmak, boşamaktır."²¹² Hz. Peygamber'in, Veda Haccı'nda hanımları taşıyan develeri süren Enceşe isimli Habeşli köleye söylediği söz de yukarıdaki hadisin bir benzeridir. Enes b. Mâlik'in rivayetine göre Enceşe, develeri süratlice sürüp de üzerlerindeki hanımlar sarsılınca Resûlullah, "Enceşe! Kristallere dikkatli davran!"²¹³ demiştir. Önceki hadiste hassas kaburga kemiğine benzetilen hanımlar, bu hadiste de incelik ve zarafette kristale teşbih edilmişlerdir.

Hadislerdeki Deyimleri Anlamak

Hadisler asıl itibariyle Arap dilinde dillendirildikleri için, bazı hadislerde Arap diline özgü deyimsele ifadeler yer almıştır. Bu ifadelerin anlaşılması için hem o ifadenin bulunduğu hadisin bağlamı, hem de söz konusu ifadenin o dönemdeki mânâ ve kullanımı tespit edilmelidir. Hadislerde sıkça zikredilen ve Araplara özgü bir yemin ifadesi olan²¹⁴ "فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ" (Bu canı bu tende tutana yemin olsun ki)²¹⁵ tipik bir deyimsele ifadedir. Yeminin, sahibi nezdindeki önemini vurgulamak için kullanılan bu yemin kalıbı, "Bu can Allah'ın izniyle bu bedende durduğu sürece..." gibi bir anlam ifade etmekte ve yemin ile ifade edilecek hususun, yemin eden kişinin varlığına eşdeğer bir önemde olduğunu ima etmektedir. Diğer yandan yeminin putlara ya da diğer varlıklara değil, sadece Allah adına olacağına bir göndermede bulunmaktadır.²¹⁶

Sahâbeden Mikdâd b. el-Esved'in rivayet ettiği bir hadiste de deyimsele bir ifade kullanılmıştır. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizi yüzünüze karşı öven meddahlarla karşılaşırsanız yüzlerine toprak saçın."²¹⁷ Mikdâd b. el-Esved, mecazî olan "yüzlerine toprak saçın" ifadesini hakikate hamlederek anlamıştır. Bir adam Halife Osman'ın huzuruna girerek

²¹¹ Bigiyef, M. Cârullah, *Uzun Günlerde Rûze*, 24. Ayrica bkz. Görmez, Mehmet, M. Cârullah Bigiyef, s. 141.

²¹² M3643 Müslim, Radâ', 59.
²¹³ B6202 Buhârî, Edeb, 111; M6040 Müslim, Fedâil, 73.

²¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 340.

²¹⁵ Bu yeminin geçtiği bazı rivayetler için bkz. B14 Buhârî, İmân, 8; M7438 Müslim, Zühd, 16.

²¹⁶ Geniş bilgi için bkz.

Candan, Abdurrahman, "İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlakılık", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XV, 2010, s. 431-452.

²¹⁷ M7506 Müslim, Zühd, 69; D4804 Ebû Dâvûd, Edeb, 9.



yüzüne karşı kendisini övmeye başlamıştır. Bunun üzerine Mikdâd. b. el-Esved yerden bir avuç toprak alarak adamın yüzüne serpmiş, arkasından da az önce naklettiğimiz hadisi okumuştur. Oysa ilk hadis şârihlerinden Hattâbi'nin (388/998) de belirttiği gibi her şeyden önce buradaki meddahlık, kişiyi yaptığı bir iyilikten dolayı takdir ve tebrik etmek değildir; herhangi bir menfaat elde edebilmek için, halkın “yağcılık” dediği şeyi yapmaktır. Ayrıca Arapçada “yüze toprak serpmek” tabiri, “kişiye istediği şeyi veremiyip mahrum bırakmak”, demektir. Yine Arapçada “topraktan başka bir şeyi yok” demek, fakir, mahrum, hiçbir şeyi olmayan demektir.²¹⁸ Kur'an'da da, “*Toprağa (bağlı) miskin*”²¹⁹ hiçbir şeyi olmayan fakir anlamında kullanılmıştır. Zemahşerî (ö. 538/1143) de, “*Yüzüne toprak serpin!*” ifadesinin, mecazî olarak “Onu mahcup edin!” demek olduğunu söyler.²²⁰

Hadislerde Kıssa ve Temsilî Anlatımları Bilmek

Hadislerde dolaylı anlatımın önemli bir ifade tarzı da *kıssalar* ve *temsilî hikâyeler*dir. Hz. Peygamber bir hakikati anlatmak için bazen her dil ve kültürde mevcut olan kıssalara ve temsilî hikâyelere başvurmuştur. Ancak bunların hadis külliyâtı içinde çok fazla bir yer tuttukları söylenemez. Tekrarları bir tarafa bırakılacak olursa, *Kütüb-i Tis'a*'da (muteber dokuz hadis kitabında) toplam yüz otuz dokuz kıssa olduğu görülür.²²¹

Bu kıssaları, muhteva itibariyle üç kısma ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı gerek rüyada gerekse uyanıkken Hz. Peygamber'in yaşadığı *tecrübeler*dir; vahyin başlangıcı ve mi'rac ile ilgili kıssalarda olduğu gibi.²²² Bu tür kıssaların sayısı on beşi geçmez.²²³ Bunların bir kısmı ise *gaybî kıssalar*dır. Gaybî kıssaları da iki kısma ayırmak mümkündür: Geçmişte yaşanan tarihî kıssalar, gelecekte meydana gelecek büyük hadiseler. Tarihî kıssalar, iki tarzda nakledilmiştir: Bazıları geçmiş peygamberlere ve ümmetlerine atfedilmiş, bazıları ise hiçbir isim verilmeden anlatılmıştır. Bunlar daha çok hikmet ihtiva eden hadiselerdir. Teferruatlı bir bilgilendirme söz konusu değildir.²²⁴

Fiten ve melâhim hadisleri arasında sayılabilecek olan ve gelecek ile ilgili kıssalar, daha çok kıyamet günü, âhiret âlemi, Deccal, Ye'cüc ve Me'cüc, Hz. İsa'nın nüzülü, mahşer sahneleri, cennet ve cehennem tasvirlerinden oluşmaktadırlar.²²⁵

Geçmiş ile ilgili tarihî kıssalara gelince, bunların bir kısmı Kur'an'da anlatılan kıssaların tekrarı veya izahı mahiyetindedir. Kur'an'la aynı bilgile-

²¹⁸ Hattâbi, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim, *Meâlimü's-sünen*, IV, 103.

²¹⁹ Beled, 90/6.

²²⁰ Hüseyinî, İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif fi esbâb-i vurûdi'l-hadisi's-şerif*, I, 33.

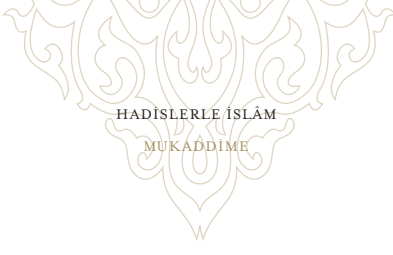
²²¹ Bu tespit kıssalar konusunda en kapsamlı araştırmayı yapan Muhammed Hasan ez-Zîr'e aittir. Eserinin adı, *el-Kasas fi'l-hadisi'n-nebevî*'dir. (Mektebetü'l-medenî, Riyâd, 1985).

²²² Sabbâğ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî*, s. 492.

²²³ Zîr, *el-Kasas fi'l-hadisi'n-nebevî*, s. 333.

²²⁴ Zîr, *a.g.e.*, s. 333.

²²⁵ Zîr, *a.g.e.*, s. 333.



ri ihtiva eden kıssaların birer hakikat olduğu kabul edilir. Ancak Kur'an'ın verdiği bilgilerin dışında bilgiler ihtiva eden kıssaların tarihle ve önceki dinî metinlerle mukayese edilmesi, bunların anlaşılması için önem arz eder.

Hz. Peygamber'den nakledilen kıssaların bir kısmı ise *temsîlî*dir. Temsîlî kıssalar yaşanmamış hadiselerdir. Bunlar bir hakikati anlatmak, onu toplumun zihnine ve hafızasına yerleştirmek için başvurulan bir *dolaylı anlatım* tarzıdır.²²⁶ Ancak yaşanmadığıhalde bir gerçekliği ifade etmek için yaşanmış gibi nakledilen kıssaların veya temsîlî hikâyelerin anlaşılması her zaman kolay olmamıştır. Mecazlar halkın elinde hakikat kesbettiği gibi bu tür kıssalar da zamanla tarihî hakikatlere dönüştürülebilmiştir.

Hadislerdeki Meselleri (Emsâlü'l-Hadîs) Bilmek

Hz. Peygamber'in dolaylı anlatım tarzı olarak sıkça başvurduğu unsurlardan birisi de *meseller*dir. Hadislerde geçen meseller, hakikati anlatmak için başvurulan bir izah ve açıklama tarzıdır.²²⁷ Hem Kur'an'da hem de hadis külliyyatında, zihinlere uzak, soyut bir bilgiyi somuta indirgeyerek anlatmak için bu yola başvurulmuştur.²²⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye Kur'an'da kırk üç açık, on bir gizli meselin yer aldığını belirtmektedir.²²⁹ Ancak hadis külliyyatında bunların sayıları çok daha fazladır. Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre Abdullah b. Amr b. el-Âs, "Ben Resûlullah'tan bin mesel ezberledim."²³⁰ demiştir. Bunlardan toplam yüz kırk kadarını, Râmehurmuzî (360/ 970) *Emsâlü'l-hadîs* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Temsîlî hikâyelerin anlaşılmasında yaşanan problem, *emsâlin* anlaşılmasında da yaşanmıştır. Bunlar da, bazı râviler tarafından âdetâ yaşanmış hikâyelere ve kıssalara dönüştürülmüştür.²³¹

Hz. Peygamber'in, mümini değişik varlıklara benzettiği ve onun farklı yönlerine vurgu yaptığı hadisleri, hadislerdeki mesellerin en güzel örneklerindedir. Bu hadislerde mümin, muhtelif benzerlik yönleri açısından hurma ağacına,²³² bal arısına,²³³ güzel koku satan kimseye,²³⁴ altın parçasına,²³⁵ yeni yeşermiş ekine²³⁶ ve yularından bir yere bağlanmış ata²³⁷ benzetilmiştir.

Hadislerdeki Sayı ve Miktarları Bilmek

Hadis rivayetleri içerisinde çokluk, azlık, uzaklık, yakınlık ve imkânsızlık (muhâl) gibi şeyleri ifade ederken kullanılan rakamlar, mesafeler, ölçü ve tartı birimleri yanlış anlamalara müsait olan hususlardandır.

²²⁶ Zîr, a.g.e., s. 194.

²²⁷ Bkz. Râmehurmuzî, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, (tah. Ahmed Abdülfettâh), s. 8.

²²⁸ Râmehurmuzî, a.g.e., s. 5.

²²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Emsâlu'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 8.

²³⁰ İbn Hanbel, IV, 203; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 264.

²³¹ Bkz. Râmehurmuzî, *Kitabu emsâli'l-hadîs*, s. 110.

²³² B6144 Buhârî, Edeb, 89.

²³³ HM6872 İbn Hanbel, II, 199; NM253 Hâkim, *Müstedrek*, I, 110 (1/76).

²³⁴ MK13541 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XII, 319.

²³⁵ HM6872 İbn Hanbel, II, 199; NM253 Hâkim, *Müstedrek*, I, 110 (1/76).

²³⁶ B7466 Buhârî, Tevhîd, 31.

²³⁷ HM11355 İbn Hanbel, III, 39.



“Miskal-i zerre, hardal tanesi, iğne ucu, yarım hurma, karış, arşın, deniz köpüğü” gibi ifadeler bu cümledendir. Bilhassa hadislerde geçen altmış, yetmiş, yüz ve yedi yüz rakamları, bazı anlaşılma problemlerine yol açmıştır. Bu sayılar, Arapçada çokluk ve mübalağa ifade ettiği halde, bunları kesin rakamlar olarak değerlendirenler olmuştur.²³⁸

Buhârî üzerine yazdığı şerhi ile meşhur olan Bedreddin el-Aynî (855/1451) bu konuda şöyle demiştir: “التخصيص بالعدد لا يدل على نفي الزائد”, “Hadislerde belirli bir sayı ile sınırlandırma yapılması, o sayıdan daha fazlasının anlaşılmasına engel değildir.”²³⁹ Başka bir ifadeyle hadiste belirtilen sayı mutlak bir kesinlik ve sınırlama ifade etmez. Bu çerçevede, “İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir.” hadisi,²⁴⁰ bu beş esasın dışında İslâm’ın herhangi bir esası olmadığı anlamına gelmediği gibi, adalet ve ahlâk gibi esasların İslâm’ın esaslarından olmadığı mânâsına hiç gelmez. Yine meselâ, “Müslüman’ın Müslüman üzerindeki hakkı beştir.” hadisi, bu beş hakkın dışında Müslümanların birbirlerine karşı başka hakkı yoktur, demek değildir. Hadislerdeki bu türden sayılar, konuları bizim zihnimize yaklaştırmak, vurgulamak ve sınıflandırmak gibi gayelere yöneliktir.

Şah Veliyullah Dihlevî’ye göre de terğîb ve terhîb yani teşvik edici ve sakındırıcı nitelikte olan haberlerde beyan edilen miktar ve sayılarda Hz. Peygamber’in amacı sınırlayıcılık (hasr) değildir. Ona göre aşağıdaki hadis, sözü edilen bu esas doğrultusunda anlaşılmalıdır: “Ümmetimin sevapları bana arz olundu; içinde kişinin mescitten çıkardığı çer çöp de vardı. Bana ümmetimin günahları da arz olundu. Onlar arasında, bir adamın Kur’an’dan ezberleyip de sonra unuttuğu sûreden daha büyüğünü görmedim.”²⁴¹

Diğer yandan hadis rivayetlerindeki sayısal ifadeler içerisinden, ilgili olduğu konuya göre kesin bir rakam belirtenler de vardır. Namaz rekâtları, zekât miktarları, oruç günleri gibi farz ibadetlerle ilgili olanlar ile miras taksimi ve cezalar gibi fikhî meselelerle ilgili olan hadislerdeki sayılar, kesin miktar belirten sayılardır.

Hadislerde Melek ve Şeytan Temsillerini Bilmek

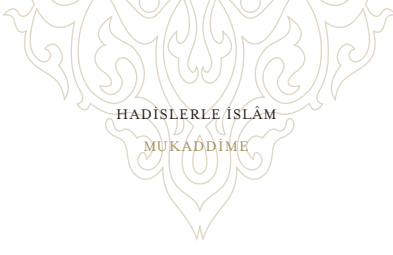
Din, madde ile mânâyı, şehâdet ile gaybı, dünya ile âhireti birleştirerek değerlendirdiği için, bazen maddî dünyamızda görülmeyen varlıklara da çeşitli nedenlerle atıflarda bulunur. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, bazı hadislerinde olumsuz ve kötü şeyleri şeytanla irtibatlandırmış, buna mukabil iyi ve güzel işleri de meleklere isnad etmiştir. Böylece insan-

²³⁸ Sabbağ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî*, s. 564-575.

²³⁹ Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 144.

²⁴⁰ M113 Müslim, *Îmân*, 21; T2609 Tirmizî, *Îmân*, 3.

²⁴¹ D461 Ebû Dâvûd, *Salât*, 16; T2916 Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur’ân*, 19.



ları yapmaya yönlendireceği davranışları *melek* kavramı ile, sakındırmak istediği tutumları da *şeytan* kavramı ile ilişkilendirerek pek çok kavramın mânâ ve muhteviyatını somutlaştırmış, pek çok tutum ve davranışın da iyilik ve kötülük kaynağını bunlara bağlayarak anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Meselâ, şu hadisi ele alalım: “Sizden biriniz uykudan uyandıığında, (abdest alırken) üç defa burnunu temizlesin; zira şeytan insanın genzinde geceler.”²⁴² Hz. Peygamber’in temizlik konusunda eğitime muhtaç bir topluma sabah kalktıklarında burunlarını temizlemeleri gerektiğini söylemesini anlaşılabilir bir husustur; ancak gösterilen gerekçeyi zahiri anlamıyla anlamak mümkün değildir.²⁴³

Hadislerde bu şekilde şeytan ile irtibatlandırılan hususlar, sadece temizlikten ibaret değildir. Meselâ, toplum içinde iyi karşılanmasa da, insan vücudunun tabii bir hareketi olan esneme de yine şeytanla ilişkilendirilmiştir. Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle bururmuştur: “Esnemek şeytandır. Sizden biriniz esneyeceği zaman mümkün olduğu kadar yutkunsun²⁴⁴ veya elini ağzına koysun.”²⁴⁵ Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayette de esneme esnasında çıkan sesin, aslında insanın karnında gülen şeytanın sesi olduğu ifade edilir.²⁴⁶ Ebû Saïd el-Hudrî’den gelen bir rivayette ise insan esnerken ağzı açılınca karnına şeytan girer.²⁴⁷ Fakat bu son rivayete göre esnemeyi engelleme emri olağan zamanlarda değil, namaz içerisinde. Bu hadis de bir önceki gibi insanın atalet, gevşeklik ve rehavet anında esnediği, bunun ise şeytanın vesvesesine zemin hazırladığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁴⁸

Hz. Peygamber’in, hadislerde olumsuz ve kötü şeyleri şeytana, iyi ve güzel işleri de meleklere isnad ederken çoğu zaman hakikî mânâyı kastemediği, şeytan ve meleği birer temsil olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Endülüslü âlim Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (543/1149) bunu şöyle özetlemiştir: “İslâm dininde çirkin olan her davranış şeytana, güzel olan her iş de meleklere nispet edilmiştir; zira şeytan kötülüğün, melek ise iyilik ve güzelliğin vasıtasıdır.”²⁴⁹ Râğıb el-İsfehânî (502/1108) de, insandaki kötü huyların (ahlâk-ı zemîme) şeytan diye isimlendirildiğini belirtmiştir.²⁵⁰

Hicrî beşinci asırda bazı kimseler zamanın büyük âlimi Ebû Hâmid Gazâlî’ye (505/1111) gelerek bir hadisi anlamakta güçlük çektiklerini söylediler ve ondan kendilerine bunu izah etmesini isterler. Sordukları hadisin anlaşılamayan kısmı şöyledir: “Şeytan insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır.”²⁵¹ Tabii ki sorulan sorular sadece bu hadisten ibaret değildir;

²⁴² B3295 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11; N90 Nesâî, Tahâret, 73.

²⁴³ Bu tür gerekçelerin bir kısmının râvilerin kendilerince yaptıkları yorum olup sonradan hadise idrac edilmiş olabileceği unutulmamalıdır. Mesela bu rivayet sadece Müslim’de beş ayrı tarikle Ebû Hüreyre’den rivayet edilmiş, bunlardan sadece birinde yukarıdaki gerekçeye yer verilmiştir. Nesâî’de yer alan rivayet sadece bu gerekçeli rivayettir.

²⁴⁴ M7490 Müslim, Zühd, 56.

²⁴⁵ İM968 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 42.

²⁴⁶ B3289 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11; T2746 Tirmizî, Edeb, 7.

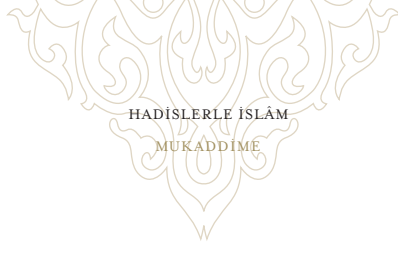
²⁴⁷ M7491 Müslim, Zühd, 57.

²⁴⁸ İbn Balabân, *el-Ihsân fi takribi Sahîhi İbn Hibbân*, VI, 124.

²⁴⁹ Bkz. İbn Balabân, *el-Ihsân fi takribi Sahîhi İbn Hibbân*, IV, 122.

²⁵⁰ İsfehânî, *Müfredât*, s. 261.

²⁵¹ B2038 Buhârî, İtikâf, 11; M5678 Müslim, Selâm, 23.



buna benzer beş on soru daha vardır. Ancak asıl öğrenmek istedikleri hususların başında, şeytanın insanın içinde veya kanında nasıl dolaştığıdır. Gazâlî'ye sorulan hadisin açıklamasına gelince, aslında hadis, bağlamından koparılmadan vürûd sebebi ile birlikte zikredilirse sorun teşkil eden bir tarafının kalmayacağı görülür. Müslim'in Enes b. Mâlik ve Hz. Safiyye'den rivayet ettiğine göre, bir gün Hz. Peygamber mescitte itikafta iken, hanımı Safiyye akşam vakti onu ziyaret etmeye gider; kendisinden ayrılacağı zaman ise Hz. Peygamber, onu uğurlamak ister. Yolda ensardan iki adamla karşılaşırlar. Her ikisi de Resûlullah'ı görünce adımlarını hızlandırır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Durun!" der ve onlara yaklaşarak, "Bu yanımdaki kişi (eşim) Safiyye bnt. Huyeyy'dir." deyince, ensardan sahâbiler, "Sübhânallâh! Biz sizin hakkınızda nasıl kötü düşünebiliriz?" derler. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber, "Şeytan insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır."²⁵² der ve insanın kötü düşünce ve vesveselere kapılabileceğine işaret eder.

iii. Metin Dışındaki Unsurlarla İlgili İlke ve Esaslar

Hadislerde Doğrudan Yer Almayan Metin Dışı Unsurları Dikkate Almak

Hadis rivayetleri sadece isnad ve metinden ibaret değildir; dolayısıyla bu rivayetlerin anlaşılmaları sadece dilin sınırları içinde gerçekleşmez. Hadisler, içinde vârid oldukları fiziksel çevre ve mekân, söylenmelerine neden olan sosyokültürel zemin ve ait oldukları tarihî bağlam ışığında kendi gerçekliğine uygun olarak anlaşılabilirler. Hz. Peygamber'in öyle ifadeleri vardır ki, bunlar ancak o zamanın tabîi ve coğrafî şartları, toplumsal yapısı ve tarihsel ortamı göz önüne alındığında anlamlı olabilmektedir.²⁵³ Bu şartların göz ardı edilmesi halinde, rivayetin işaret ettiği anlam ya genelleştirilmekte ya hadis güncelleştirilememekte yahut yüzeysel bir yaklaşımla reddedilmektedir.

Meselâ, Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre Hz. Peygamber, yüzündeki tüyleri aldırın, saçlarına başkalarının saçlarını ekleten, kaşlarını aldırın, dişlerini incelten ve vücutlarına dövme yaptıran kadınların ilâhî rahmetten uzak olduklarını söylemiştir.²⁵⁴ Oysa hadiste kınanan husus sıradan bir güzelleştirme işlemi değildir. Hadise konu olan davranışın o günkü sosyal ve tarihsel ortam içinde farklı bir karşılığı vardır. Buna göre, câhiliye döneminde kötü şöhrete sahip bazı kadınların sırf karşı cinsin dikkatini çekmek amacıyla bu kabil işler yaptıkları ve bu da kötü ka-

²⁵² B2038 Buhârî, İtikâf, 11; B6219 Buhârî, Edeb, 121; M5678 Müslim, Selâm, 23; D2470 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 79.

²⁵³ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 342-376.

²⁵⁴ B5931 Buhârî, Libâs, 82; M5573 Müslim, Libâs ve zînet, 120.



dınların âdeti olarak şöhret bulduğu için bu işleri yapanların kınandığı anlaşılmaktadır.²⁵⁵ Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe, saçlarına başkalarının saçlarını ekletenler hakkında kendisine bir soru yöneltildiğinde şu karşılığı vermiştir: “Saç ekletenlerden kasıt sizin anladığınız gibi değildir. Saçı dökülen bir kadının saçına yünden mamul kılları eklemesinde bir sakınca yoktur. Ancak (Peygamber’in kınadığı kimseler), gençliğinde fuhuş yapan, saçı dökülüp ihtiyarladığında ise kafasına saç ekleterek (veya sunî bir saç kullanarak) fuhuş yaptırانlardır.”²⁵⁶

Hadisin Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları Açısından Değerini Tespit Etmek

Hadisin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için gerekli hususlardan biri de, ilgili hadisin Hz. Peygamber’in bilgi kaynaklarıyla ilişkisinin ortaya konması ve kaynağının vahiy olup olmadığının belirlenmesidir. Peygamberimizin sözlerinden hangisinin vahiy kaynaklı olup hangisinin olmadığı hususunda sahâbe döneminden itibaren tartışmalar görülmüştür. Onun bütün hadislerinin vahye dayandığı söylenirse²⁵⁷ bu durumda örneklik ve tebliği dışında kalan bir özelliğinden söz edilemez. Eğer hadislerinden bir kısmı kendi beşerî re’y ve ictihadına dayanıyorsa bu takdirde, sözlerinin bağlayıcılık derecesini tayin etmek gerekir.

Şah Velîyullah Dihlevî, Hz. Peygamber’den gelen bilgileri iki kısma ayırır:

a) Hz. Peygamber’in risâletiyle ilgili olan, onun insanlığa tebliğ etmekle yükümlü olduğu hususlar. Kur’an bunun başında gelir. Hukuk, ibadet ve ahlâkın ana ilkeleri de bu kısma girer. Dihlevî’ye göre, Hz. Peygamber’in Kur’an dışında âhiret âlemine ilişkin verdiği bilgiler (*acâibu’l-melekût*) de yine bu türdendir.

b) Hz. Peygamber’in risâlet sahasına girmeyen, tebliğ etmekle mükellef olmadığı, ancak bir insan olarak söyledikleri ve yaptıkları. Peygamber (sav) de bir fert olarak toplum içinde yaşamıştır. Dolayısıyla onun da gündelik hayatı ve sade insanların yaşantısı gibi bir yaşantısı vardı. Bütün bu konularda hiçbir söz söylemediğini ileri sürmek mümkün değildir. Bu noktada yapılması gereken iş, onun peygamberlik görevi ile insan oluşu arasındaki dengeyi görmek ve muhafaza etmektir. Kur’an, onun bir beşer olduğunu vurgulamış,²⁵⁸ kendisi de sık sık bu özelliğini ön plana çıkarmıştır.²⁵⁹ Beşerden bir peygamber olamayacağı iddiası, müminlerden değil müşriklerden gelmiştir.²⁶⁰

²⁵⁵ Özafşar, a.g.e., 370-371.
²⁵⁶ İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Uyûnü’l-ahbâr, Dârü’l-kütübi’l-mısrıyye*, IV, 102; HÜ5/192 İbnü’l-Esir, *en-Nihâye fi garibi’l-hadisi ve’l-eser*, V, 425.
²⁵⁷ Hz. Peygamber’in bütün hadislerinin vahye dayandığı düşüncesine delil olarak gösterilen 53. Necm Sûresi’nin 4. âyeti hakkında bir değerlendirme için bkz. Koç, Mehmet Âkif, “53/ Necm Sûresi’nin Tefsirinde Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine”, *İslâmiyât*, VI-1, s. 165-171 (2003).
²⁵⁸ İbrâhîm, 14/11; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/34; Fussilet, 41/6.
²⁵⁹ Bkz. B401 Buhârî, Salât, 31; M6614 Müslim, Birr, 88.
²⁶⁰ Kamer, 54/24; İbrâhîm, 14/10.



Resûlullah'ın bazı tasarrufları, onun yalnızca bir insan olarak ak-
lına, kişisel görüşüne ya da zan ve tahminine dayanmaktaydı. Meselâ,
Medine'ye geldiğinde, hurma ağaçları üzerinde bulunan bazı adamları
görmüş ve onların ne yaptıklarını sormuştu. Ona, erkek hurma filizini,
dişisine koymak suretiyle hurmaları aşıladıklarını söylediklerinde Hz.
Peygamber, “Onun bir fayda vereceğini zannetmiyorum, bunu yapmasalar bel-
ki daha iyi olur.” buyurdu. Bunun üzerine onlar da bunu yapmaktan vaz-
geçtiler; ancak bu sefer hurmaların meyveleri az, verimleri düşük oldu.
Kendisine durum anlatıldığında o, şöyle buyurdu: “Ben sadece bir tahminde
bulundum; şayet (aşılama) bir fayda veriyorsa yapın. Bilin ki ben de sizin gibi bir
insanım. Benimki sadece bir zan idi. Zan (da bulunan) hata da eder, isabet de.
Ancak ben size, Allah diyor ki, diye başlayan bir ifade nakledersem bilin ki ben,
asla Allah'a yalan isnad etmem.”²⁶¹

Ancak özenle vurgulamak gerekir ki Hz. Peygamber'in tebliğ etmek-
le mükellef olduğu alanı, dinî ve dünyevî veya dünyevî ve uhrevî diye
biribirinden kopuk iki kısma ayırmak ve Peygamber'in söylediklerini ve
yaptıklarını sadece dinî veya uhrevî kısma yerleştirmek, getirdiği dine ve
o dinin ilke ve esaslarına aykırıdır.

Hadislerin Dinî Hükümler Bakımından Bağlayıcılık Derecesini Belirlemek

Hz. Peygamber'in hadislerindeki hükümlerin bizler için ne derece
bağlayıcılık ifade ettiğinin tespit edilmesi de onların sağlıklı bir şekilde
anlaşılması için önemlidir. Hz. Peygamber'in sözlerinin teşri bakımından
bağlayıcılık dereceleri, tarih boyunca Müslüman âlimler arasında tartışıl-
lagelmıştır. Sahâbilerden kimileri Hz. Peygamber'in sözlerinin bağlayıcılık
durumunu sorgulayıp onları ayırmak cihetine gitmiş; söylediği sözün ilâhî
vahyin sâikiyle mi yoksa şahsî görüş ve ictihadına göre mi ortaya çıktığını
sormaktan çekinmemiştir.

Meselâ, İbn Abbâs'ın anlattığına göre, ara sıra Hz. Âişe'nin hizmetinde
bulunan Berîre²⁶² isminde bir cariye vardı. Bir gün Hz. Âişe, Berîre'yi be-
delini ödeyerek sahiplerinden satın aldı ve hürriyetine kavuşturdu.²⁶³ Azat
edilmeden önce Muğîs b. Cahş adında bir kölenin hanımı olan Berîre,²⁶⁴
hürriyetine kavuştuktan sonra evliliğini sürdürüp sürdürmeme konu-
sunda dinî bakımdan tamamen serbest olduğunu öğrenince kocasından
ayrılmaya karar verdi.²⁶⁵ Ancak hanımını çok seven Muğîs, kendisinden
ayrılmaması için Medine sokaklarında ağlaya ağlaya onun peşinden dola-

²⁶¹ M6126 Müslim, Fedâil, 139; M6127 Müslim, Fedâil, 140.

²⁶² Berire hakkında bkz. Aşıkutlu, Emin, “Berîre”, *DİA*, V, s. 503-504.

²⁶³ T2124 Tirmizî, Vesâyâ, 8.

²⁶⁴ T1155 Tirmizî, Ridâ, 7.

²⁶⁵ D2235 Ebû Dâvûd, Talâk, 19-20.



şıyordu. Çaresiz Muğis, son olarak Hz. Peygamber'e geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Ne olur benim için Berîre ile konuşuver." diyerek ondan yardım istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Berîre'yi çağırarak, "Ey Berîre! Allah'tan kork! O senin hem kocan, hem de çocuğunun babası, ne var ona geri dönsen?" diyerek onu kocasına dönmeye teşvik etti. Bunları dinleyen Berire, "Ey Allah'ın Resûlü! Emir mi buyuruyorsun?" diye sorunca Hz. Peygamber, "Ben yalnızca aracılık yapıyorum." cevabını verdi. Bunun üzerine Berîre, "Benim ona ihtiyacım yok!" dedi ve kocasından ayrıldı.²⁶⁶

Berîre'nin, Hz. Peygamber'in talebinin emir olup olmadığını sorması, onun, Hz. Peygamber'in emrinin bağlayıcı olduğunu bildiğini gösterir. Ancak o, Resûlullah'ın ricasına rağmen, onun burada herhangi birisi gibi yalnızca bir aracı konumunda olduğunu öğrendiğinde kararından vazgeçmemiş ve kocasından ayrılmayı yeğlemiştir. Hz. Peygamber, onun bu kararlılığını görünce amcası Abbâs'a, "Ey Abbâs! Muğis'in Berîre'ye olan şu sevgisiyle, Berîre'nin ona olan bu nefretine şaşırıyor musun?"²⁶⁷ diyerek hayretini ifade etmiş, ancak Hz. Peygamber'in aracılığını kabul etmemesinden dolayı Berîre'yi, ne Resûlullah ne de Müslümanlar ayıplamışlardır.

Özellikle fakih sahâbiler, Hz. Peygamber'in tasarruflarını, bağlayıcı olup olmaması açısından ayırt etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hadis ve sünnetin sağlıklı bir şekilde anlaşılıp yorumlanabilmesi açısından günümüzde de ilmî kriterler çerçevesinde benzer ayrımların göz önünde tutulması gerekmektedir.²⁶⁸

Hadislerde Konu Edinilen Varlık Mertebelerini Dikkate Almak

Hz. Peygamber vahye mazhar olan bir insan olarak, bizim görmediklerimizi gördüğü, bizim hissetmediklerimizi hissettiği içindir ki, sadece şehâdet âleminde değil gayb ve melekût âleminde yani fizik ötesi âlemden de haberler vermiş ve insan aklının bu haberleri anlamada ve yorumlamada zaman zaman zorlandığı olmuştur. Onun haber verdiği yaratılışın başlangıcı, vahyin keyfiyeti, kıyamet, haşr, cennet, cehennem, melek, cin, şeytan gibi kavramlar aynı zamanda Kur'an'da da bildirilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in bazen Kur'an'da olmadığı halde haber verdiği birtakım varlıklar da yok değildir.

Bu konuda özellikle İmam Gazâlî'nin kaydettiği hususlar dikkat çekicidir. Ona göre Peygamber'i tasdik etmenin anlamı, onun haber verdiği şeylerin varlığını kabul etmektir. Varlığın beş ayrı mertebesi vardır:

²⁶⁶ MA13010 Abdürrezzâk, *Musanef*, VII, 250; B5283 Buhârî, Talâk, 16; İM2075 İbn Mâce, Talâk, 29.
²⁶⁷ D2231 Ebû Dâvûd, Talâk, 18-19.
²⁶⁸ Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 277-278.



a) *Zâtî varlık (el-vücûdü'z-zâtî)*: Zâtî varlık hakiki varlıktır. Varlığın biz-zat kendisidir.

b) *Hissî varlık (el-vücûdü'l-hissî)*: Bir şeyin madde olarak var olmasıdır. Meselâ, gözle görülen varlıklar hissî varlıklardır.

c) *Hayalî varlık (el-vücûdü'l-hayâlî)*: Hayalî varlık, duyularla zihnen canlandırılan varlıkların, hissien müşahade edilemeyenlerin suretidir. Hayalî varlık, tasavvur olarak insan zihninde mevcuttur, fakat dış âlemde mevcut değildir.

d) *Aklî varlık (el-vücûdü'l-aklî)*: Aklî varlık, bir şeyin ruhu, mânâsı ve hakikati demektir. Aklın kavradığı bu şey, aklî varlıktır.

e) *Şibhî varlık (el-vücûdü's-şibhî)*: Şibhî varlık; ne suretiyle ne hakikatiyle, ne histe ne hayalde ne de akılda bir şeyin bizâtihi var olmasıdır. Sadece benzetme yolu ile bir şeyin dilde var kılınmasıdır.

Gazâlî, hadislerde haber verilen varlıkları varlığın bu beş mertebesiyle izah eder. Örneğin, Buhârî ve Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettikleri bir hadiste²⁶⁹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Ölüm (kıyamet günü) güzel bir koç şeklinde getirilir ve (cennet ile cehennem arasında tutulur). Bir münadi, ‘Ey cennet ehli!’ diye seslenir ve cennet ehli koşuşarak gelir ve (koç şeklindeki ölüme) bakarlar. ‘Bunu tanıyor musunuz?’ diye sorar. Onlar da, ‘Evet bu ölümdür.’ derler ve hepsi onu görmüş olurlar. Sonra münadi, ‘Ey cehennem ehli!’ diye seslenir. Onlar da koşuşarak gelir ve ona bakarlar. Onlara da, ‘Bunu tanıyor musunuz?’ diye sorar. Onlar da, ‘Evet, bu ölümdür.’ diye cevap verirler ve hepsi onu görmüş olurlar. Sonra bu koç (onların gözü önünde) kesilir. Sonra (aynı münadi), ‘Ey cennet ehli burada ebedîlik (hulûd) vardır, ölüm yoktur. Ey cehennem ehli size de ebedîlik var, ölüm yoktur.’ der.” (Daha sonra Resûlullah) şu âyeti okur: “Her şeyin hükme bağlanacağı o onulmaz pişmanlıklar günününün (gelip çatacağı konusunda) onları uyar. Çünkü onlar hâlâ gaflet içindeler ve (o günün geleceğine) inanmıyorlar.”²⁷⁰

Gazâlî bu tür hadislerde geçen varlıkları hakiki varlık olarak telakki etmenin doğru olduğunu kabul etmediği gibi, bu tür hadislerin tamamını mecaz, teşbih veya istiare olarak görmenin de doğru olmadığını söyler. Ona göre ölüm bizâtihi bir koç şekline dönüşmeyecek fakat hem cennet ehli hem de cehennem ehli onu hissî bir varlık olarak bu şekilde tasavvur edecektir. Ölümün koça dönüşmesi ve boğazlanması, hariçte değil onların duyularında gerçekleşmiş olacaktır. Böylece artık âhirette ölümün varlığından ümitler kesilmiş olacaktır.²⁷¹

²⁶⁹ B4730 Buhârî, Tefsîr, (Meryem) 1; M7181 Müslim, Cennet, 40.

²⁷⁰ Meryem, 19/17. Bkz. Görmez, Mehmet, “Gazâlî Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması”, *AÜİFD*, S. XXXIX, 1999, s. 360.

²⁷¹ Görmez, a.g.m., s. 361.



Hadislerdeki İlet ve Hikmeti Tespit Etmek

Hadisleri sağlıklı anlamamanın ve yorumlamamanın ilkelerinden biri de hadiste yer alan hükümlerin illetlerini ve hikmetlerini tespit etmektir. Bunu tespit etmek için sorulması gereken soru “niçin” sorusudur. Zira “niçin” sorusu, sadece anlamayı değil açıklamayı da gerektirir.

Kuşkusuz Hz. Peygamber’in bir hüküm koyarken dikkate aldığı genel ve özel birtakım esaslar vardır. Genel ve küllî esaslar, *makâsîdü’ş-şerîa* olarak bilinen dinin temel gaye ve ilkeleridir. Özel esaslar ise hükmün sebebini ve amacını ifade eden *illet* ve *hikmet*dir. Bir hadisteki hükmün bizler için nasıl bir anlam ifade ettiği, hadisin dayandığı sebep, illet ve hikmetin tespitine bağlıdır. Eğer illet devam ediyorsa hüküm de bâkî kalacak, sebep ortadan kalkmışsa hüküm de ortadan kalkacaktır. Meselâ, illet ve hikmeti bilinmezse Hz. Peygamber’in, “*Ateşte pişen yiyeceklerden dolayı abdest alın.*”²⁷² hadisi gereği hemen hemen her yemekten sonra abdest almak gerekecektir. Ancak bu söze muhatap olan toplumun, bilhassa yağlı yiyeceklerden sonra, “*Kokusu yokluğundan hayırlıdır.*” deyip ellerini üzerine sürdüğü, Hz. Peygamber’in, bu toplumu su kullanımına alıştırmak gibi bir amacının olduğu bilinir, ayrıca “vudû” kelimesinin de Arapçada “el yıkamak” mânâsına da geldiği tespit edilirse²⁷³ o takdirde hadis, “*Ateşte pişen yiyeceklerden sonra ellerinizi yıkayın.*” şeklinde anlaşılacaktır.

Öğle ve yatsı namazlarını geç kılmanın fazileti üzerinde duran Hz. Peygamber,²⁷⁴ ikinci namazının ilk vaktinde kılınması gerektiğini söylemiş, bu namazı geciktirmeye dahi razı olmamış ve güneşin batışından hemen önce kılanı gördüğünde ise şöyle demiştir: “*Bu, münafık namazıdır. (Münafıklar) oturup güneşi gözetir, batışına yakın bir vakitte kalkıp (karga gibi) dört defa yeri gagalar ve Allah’ı az zikreder.*”²⁷⁵

Aslında bütünlük ilkesini esas alırsak beş vakit namazın beşi de önemlidir. Birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Öyleyse Hz. Peygamber’in, ikinci namazına atfettiği bu önem nasıl izah edilebilir?

Şah Veliyullah Dihlevî, salt ibadetle ilgili bu konuyu dahi Medine toplumunun tarihsel ve toplumsal şartlarıyla izah etmiştir. Bir tarım toplumu olan Medine’de, insanları en çok namazdan alıkoyacak vakit, ikinci vaktidir; zira bu vakit, esnafın çarşı pazara, çiftçinin tarla ve bahçesine gittiği en uygun vakittir.²⁷⁶

²⁷² M788 Müslim, Hayız, 90; İM485 İbn Mâce, Tahâret, 65.

²⁷³ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim, *Garîbû’l-hadîs*, I, 80.

²⁷⁴ İM701 İbn Mâce, Salât, 12; T157 Tirmizî, Tahâret, 5.

²⁷⁵ M1412 Müslim, Mesâcid, 195.

²⁷⁶ Dihlevî, *Huccetüllahî’l-bâliğa*, I, 537.



Gündüz iki vakitte mesai yapılıyordu: Biri, sabah namazından sonraki vakitti ki bu vakitte namaz yoktu ve öğle vakti gelmeden –iklim icabı– herkes evine çekiliyordu. Kaylûle (öğle uykusu) Arap'ın vazgeçilmez alışkanlığıydı; hatta sıcak iklimden dolayı Hz. Peygamber, öğle namazının ikinci serinliğine doğru kılınmasının daha efdal olduğunu söylemişti.²⁷⁷ Çalıştıkları ikinci vakit ise ikinci vaktiydi. İşte Dihlevî'ye göre, bu mesai insanları namazdan alıkoyduğu için Hz. Peygamber, *terğîb* ve *terhîb* kastıyla ikinci namazının önemi üzerinde hassasiyetle durmuştur.²⁷⁸

Hadislerde Muhatabı ve Muhatabın Konumunu Belirlemek

Hadisleri sağlıklı anlamının bir diğer ilkesi de hadise muhatap olan kimselerin belirlenmesidir. Zira her hitap öncelikle muhatap içindir. Hadislerde Hz. Peygamber'in doğrudan ve ilk muhatapları, onun devrinde yaşayan kimselerdir. Ancak İslâm dininin evrenselliği ve ebediliği gereği, Hz. Peygamber'in her çağdaki dolaylı muhatapları da unutulmamalıdır.

Hadislerde ifade edilen bir hüküm ya da husus, muhatabın şahsına, durumuna, güç ve kuvvetine, yaşına, maddî durumuna, cinsiyetine, hatta medenî haline göre değişebilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber bütün sözlerinde daima muhataplarının durum ve ihtiyaçlarını gözetmiştir. Bu yüzden hadisin zengin-fakir, kadın-erkek, yöneten-yönetilenden kime hitap ettiğini; bütün ümmete mi seslendiğini yoksa yerel insanlara mı konuştuğunu tespit etmek önemlidir.

Hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in hitap ettiği toplumda farklı kabiliyetlerde yaratılmış, ilgi, ihtiyaç ve konumları birbirinden farklı pek çok insan bulunmaktaydı. Dolayısıyla o, gönderildiği toplumda yerleştirmek istediği esas ve prensipleri kişilerin durumlarına göre düzenlemiş, soru soranların her birine onun için yararlı ve ona özgü gördüğü şeylerle mukabelede bulunmuştur. Bunun en açık örnekleri amellerin fazileti konusundaki hadislerde görülür. Meselâ, soru soranlardan birinin gururlu olduğunu ve insanlardan uzak olduğunu görerek ona insanlara yemek yedirmeyi ve tanıdığı tanımadığı herkese selâm vermeyi en faziletli amel olarak tavsiye etmiş, kimi zaman da eli ve dili ile diğer insanlara rahatsızlık veren birini görerek ona da bundan vazgeçmesi yönünde telkinlerde bulunmuştur. Kısacası o, soru soranların haline göre en uygun davranış neyse onu öğütlemiştir. Kimine, “*Faziletlerin en üstünü, seninle bağıni kesenle irtibat kurman, senden esirgeyene vermen ve sana ağır konuşanı bağışlamandır.*”²⁷⁹ buyurmuş,

²⁷⁷ N498 Nesâi, Mevâkıt, 2; İM680 İbn Mâce, Salât, 4.

²⁷⁸ Dihlevî, *Hucetüllahi'l-bâliğa*, I, 438.

²⁷⁹ HM15703 İbn Hanbel, III, 439.



“Hangi amel daha faziletlidir?” diye soran birine, “*Vaktinde kılınan namazdır.*” cevabını vermiş,²⁸⁰ bir başkasının sorusuna da, “*Allah’a iman ve onun yolunda cihad.*” karşılığını vermiştir.²⁸¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in aynı soruya verdiği farklı cevaplar çelişki olarak görülmemelidir.

Hadislerdeki Tadrîcîlik İlkesini Dikkate Almak

Hz. Peygamber, hidayet elçisi olarak gönderildiği toplumda iyiliği hâkim kılmak ve kötülükleri ortadan kaldırmak için bir yöntem olarak *tadrîcîliği* esas edinmiş ve insanlara ilâhî hükümleri aşama aşama tebliğ etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in yirmi üç yılda âyet âyet ve sûre sûre olarak inmesi²⁸² de tadrîcîlik ilkesinin bir sonucudur. Gerek Kur’ân’ın gerekse Hz. Peygamber’in, doğrudan muhatap oldukları toplumdaki yerleşmiş inanç ve uygulamalara karşı en önemli tavrı, seçici davranıp onları toptan reddetmemesidir. İslâm, söz konusu toplumun itikadî, hukukî, ahlâkî ve kültürel yapısını bir gerçeklik olarak kabul etmiş ve bu yapıdaki yerleşik inanç ve uygulamaların bir kısmını aynen kabul ederken bir kısmını *ta’dil* cihetine gitmiştir. Bazısını karşısına alıp mücadele ederken bazısı ile mücadeleyi tadrîcîlik gereği kademe kademe yapmıştır.

Vahyin muhatabı olan insanların yeni dinin öğretilerini anlamalarını, kabullenmelerini ve hayata tatbik etmelerini kolaylaştırmak gibi hikmetleri olan tadrîcîlik; namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerden içki, zina, kumar ve faiz gibi yasaklara ve nikâh ve talâk gibi toplumsal düzenlemelere kadar pek çok konuda izlenilen bir üslûp olmuştur. Bu üslûbun önem ve işlevini Hz. Âişe şöyle ifade etmiştir:

“Kur’an’dan ilk olarak içinde cennet ve cehennem zikrolunan mu-fassal sûreler nâzil olmuştur. İnsanlar İslâm konusunda bilinç sahibi oldukları zaman ise helâl ve haram âyetleri nâzil oldu. Eğer ilk önce “İçki içmeyin.” yasağı inseydi, insanlar, “Biz asla içkiyi bırakmayız!” derlerdi. Eğer ilk önce “Zina etmeyin.” yasağı inmiş olsaydı, insanlar, “Biz zinayı asla bırakmayız!” derlerdi.”²⁸³

Hz. Peygamber Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken ona tadrîcîlik ilkesini elden bırakmamasını şu sözlerle ifade etmiştir: “*Sen kitap ehli olan bir topluluğa gidiyorsun. Onları, ‘Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in O’nun peygamberi olduğuna şehâdet etmeye’ çağır. Eğer bunu kabul ederlerse iz-zet ve celâl sahibi olan Allah’ın her gün ve gecede kılınan beş vakit namazı onlara farz kıldığını bildir. Bunu da kabul ederlerse Allah’ın zenginlerden alınıp fakirlere*

²⁸⁰ B5970 Buhârî, Edeb, 1; M256 Müslim, İmân, 140.
²⁸¹ N3159 Nesâî, Cihâd, 32 HM7850 İbn Hanbel, II, 288.
²⁸² İnsan, 76/23.
²⁸³ B4993 Buhârî, Fedâilü’l-Kur’ân, 6.



dağıtılması şartıyla mallarından sadaka vermeyi farz kıldığını bildir. Bunu kabul ettiklerinde, sakın (zekât olarak) onların mallarından en iyilerini alma! Bir de mazlumun bedduasından sakın! Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur.”²⁸⁴ Şu halde hadis rivayetlerini anlamaya çalışırken ve yorumlarken tedricîlik ilkesi göz önünde bulundurulmalı ve rivayetlerin hangi aşamada vârid olduğu tespit edilmelidir.

Hadislerde Nesih Olgusunu ve Nâsîh-Mensûh Rivayetleri Tespit Etmek

Tedricîlik ilkesinin bir parçası da nesihtir. Nesih, şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılmasıdır. Buna göre İslâm’ın başlangıcından itibaren vahyin inmesi ve bazı yükümlülükler getirmesi birtakım safhalar halinde gerçekleşmiştir. Her safhada toplumun şartları dikkate alınarak bazı özel amaçlara yönelik olarak bazı geçici hükümler devreye sokulmuş, gözetilen amaç gerçekleşince de bu ara hükümlerin uygulamasına son verilerek asıl hüküm belirlenmiştir. Bu durum Hz. Peygamber’in hadisleri için de geçerlidir. Bir hükmü nesheden âyete ya da hadise “nâsîh”, hükmü neshedilen âyete ya da hadise de “mensûh” denilir. Hadis ilimleri arasında sayılan “Nâsîh ve mensûh hadisler ilmi”, hadis rivayetlerinden hangilerinin hükmünün devam ettiğini ve hangilerinin hükümlerinin kaldırılıp onlarla amel edilmeyeceğini konu edinir.

Neshe örnek olarak Abdullah b. Büreyde’nin naklettiği şu hadis zikredilebilir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Daha önce kabir ziyaretini size yasaklamıştım; artık kabirleri/mezarları ziyaret edebilirsiniz. Daha önce kurbanların etlerini üç günden fazla elinizde tutmanızı size yasaklamıştım; artık uygun gördüğünüz kadarını elinizde tutabilirsiniz. Daha önce tulumdan başka herhangi bir kaptan şerbet içmenizi yasaklamıştım; artık bütün kaplardan içebilirsiniz, fakat sarhoş edici olanından içmeyin.”²⁸⁵

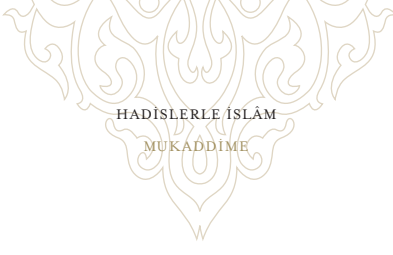
Hadisler Arasında Görülen İhtilafların Çözüm Yollarını Araştırmak

Dinî metinlerde asıl olan, birbirleriyle çelişmemeleridir. Çünkü dinî metinler hakikati ifade ederler ve bu metinlerin kendi aralarında uyum içinde olmaları beklenir.²⁸⁶ Bu hüküm hadis rivayetleri için de geçerlidir. Allah’ın Resûlü sıfatıyla Hz. Peygamber’den sâdır olan sözler çelişkiden ve tutarsızlıktan uzaktır. Ancak bazı rivayetler arasında zahiren çelişkilerin görüldüğü de bir gerçektir. İşte hadis ilimleri içerisinde hadislerde görülen teâruz ve ihtilâfları konu alan “Muhtelifü’l-hadîs” adlı ilmin varlık

²⁸⁴ B1496 Buhârî, Zekât, 63.

²⁸⁵ M5114 Müslim, Edâhî, 37.

²⁸⁶ Karadâvî, Yusuf, Sünneti Anlamada Yöntem, s. 267.



sebebi budur. *Muhtelifü'l-hadis*, “makbul bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbul bir veya birçok hadise yahut öteki delillere görünürde veya gerçekte mânen muhalif olmasından ve bu muhalefetin giderilme yollarından bahseden ilim dalıdır.”²⁸⁷ Ancak hemen belirtilmelidir ki iki hadis arasında bir çelişkiden söz edebilmek için hadislerin her ikisinin de sıhhat ve sübut açısından aynı düzeyde *makbul* sayılmaları gerekir.

Hadisler arasındaki ihtilâfın sebepleri arasında Hz. Peygamber’in farklı durumlarda, duruma özgü farklı davranış sergilemesi, maksadına göre değişik ifadeler kullanması, fiillerinin hükmünü her defasında açıklamaması, sorulara muhataplarına göre ve gerektiği ölçüde cevap vermesi gibi hususlar ifade edilebilir. Diğer yandan râvinin hadisin bir kısmını duyup diğer kısmını duymamış olması, Hz. Peygamber’in maksadını yanlış anlaması, hadisin sebab-i vürûduna vâkıf olmaması gibi râviye ait ihtilâf sebeplerinden söz edilebilir. Ayrıca hadislerin mânâ ile rivayet edilmiş olması, rivayette ihtisar, ziyade yahut tashifin bulunması, hadislerin lafızlarının ve Arap dilinin kendine özgü incelikleri ve teşrî usulünde takip edilen tedricilik ilkesi gibi nedenler de hadislerde görülen zâhirî ihtilâfın nedenlerindedir.²⁸⁸

Hadis âlimleri hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesinde dört aşamalı bir usul takip etmişlerdir. Bunlar:

a) *Cem’ ve telif*: Aralarında ihtilâf olan hadisleri usulüne uygun bir şekilde tevil ederek uzlaştırma ve bağdaştırma esasına dayanır. Böylece her iki hadis de yürürlükte kalır ve ikisiyle de amel etmek mümkün olur. Cem’ ve telif usulü, hadislerdeki ihtilâfa makul bir izah getirmek için hadis ilminin ve diğer ilimlerin verilerini dikkate almak zorundadır. Dolayısıyla hadis âlimlerinin kişisel kabiliyetlerine ve yetkinliklerine bağlı olarak sınırsız şekilde uygulama örneği olabilir.

b) *Nesih*: Hadisler arasındaki ihtilâfın cem’ ve telif yoluyla giderilmesi mümkün olmadığı zaman, hadislerde *nesih* olup olmadığına bakılır. *Nesih*, şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılmasıdır. Aralarında teâruz olduğu düşünülen hadislerde nesih söz konusu ise zaman itibarıyla sonra olan hadisin (nâsîh) hükmü devam eder, daha önce vârid olan hadisin (mensûh) hükmü kalkar ve onunla amel edilmez.

c) *Tercih*: Cem’ ve telifi mümkün olmayan, aralarında neshin varlığına da hükmedilememiş bulunan muteâriz hadisler, bazı sebeplere istinaden tercih işlemine tâbi tutulur. Bu noktada aralarında zıtlık bulunan her iki

²⁸⁷ Çakan, İ. Lütüfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 34.

²⁸⁸ Bu nedenler hakkında detaylı bilgi ve örnekler için bkz. Çakan, İ. Lütüfi, *a.g.e.*, s. 105-138.



rivayet; isnad, rivayet, râvi, metin, lafız, üslûp ve mânâ gibi ölçütler açısından karşılaştırılır ve diğerine karşı daha üstün olan tercih edilir.

d) *Tevakkuf*: Yukarıda belirtilen üç işlem sonucunda hadisler arasındaki ihtilâf hâlâ giderilemezse, tevakkuf edilir yani bu konuda kesin bir hükme varılmaz ve bir çözüm bulununcaya kadar kanaat izhar edilmez.²⁸⁹

iv. Hadislerin Ana Konularını Dikkate Almak

Ahkâm Hadisleri

Hadis rivayetleri ana konuları ve içerikleri itibarıyla çeşitli sınıflara ayrılır. Bunlardan biri şer'î hüküm ihtiva eden, sosyal ve hukukî meseleleri konu edinen fık'hî hadislerdir. "Fık'hî hadisler insanların, Allah ile, hemcinsleriyle, tabiatla ve kendileriyle olan ilişkilerini konu edinen; hak ve mükellefiyetlerin dile getirildiği, *ibâdât*, *muâmelât* ve *ukûbâta* dair hükümlerle, fık'hın usul ve kaidelerini içeren rivayetlerdir."²⁹⁰ Hadis literatüründe bu türden hüküm ve kural niteliği taşıyan ahkâm rivayetlerini toplayan *sünen* tarzı kitaplar kaleme alınmıştır. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserleri, bu türün seçkin örneklerindedir. Ayrıca münhasıran ahkâm hadislerini içeren veya bunları şerh eden müstakil kitaplar yazılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1449) *Bülûğü'l-merâm*'i ile el-Cemmâî'nin (600/1203) *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'deki ahkâmla ilgili rivayetleri topladığı *Umdetü'l-ahkâm* adlı eseri bu türün önemli iki eseridir. İbn Dakîku'l-İd'in (702/1302) son esere yazdığı *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm* adlı şerhi oldukça meşhurdur.

Kur'an ve sünnetin İslâm tarihinde Müslüman kültüründe ve İslâm medeniyetinde bütün sahalara olduğu gibi toplumsal kaidelere ve hukuka da kaynaklık ettiği bir gerçektir. Ancak ne Kur'an'ın ne de hadislerin kodifiye edilmiş birer kanun maddeleri manzumesi olmadığı da aşikârdır.²⁹¹ Hadisler, sadece katı kanun maddeleri oluşturmak gayesiyle vârid olmamıştır. Hatta, hadislerin büyük bir kısmı lafzen değil mânâ olarak rivayet edilmiştir ve hadislerin lafızları onu nakleden râvilerin tasarruflarından azade değildir. Bu itibarla, yukarıda ifade edildiği gibi hadisleri birer kanun metni gibi görüp onların her cümlesini, her kelimesini, her edatını ve hatta her harfini gramer ve dil kaideleri çerçevesinde ele alıp bunlardan hüküm çıkarmak katı bir yaklaşım tarzıdır.

Aynı şekilde dinî metinlerden hüküm çıkarma yöntemi olan usûl-i fık'hın bu konudaki özel durumlar dikkate alınmadan hadislere tatbik

²⁸⁹ İhtilafı giderme yolları hakkında geniş bilgi ve örnek için bkz. Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.*, s. 159-224.

²⁹⁰ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 48.

²⁹¹ Abdurrahman, Abdülhâdî, *Sultatü'n-nass*, s. 22.



edilmesi de isabetli bir yol değildir. Özellikle de inanç ve ahlâkla ilgili hadislere bu usulün tatbik edilmesi, hadislerin mânâ ve maksadına aykırı bazı anlama ve yorumlamalara yol açabilmektedir. Bunun yerine, hadis lafızlarını da ihmal etmeksizin, hadisin farklı tarikleri, vürüd sebepleri, bağlamı, vârid olduğu fiziksel, kültürel, toplumsal ve tarihsel çevre (metin dışı unsurlar) tespit edilmeli, hadis bu çerçevede anlaşılmaya çalışılmalı ve değerlendirilmelidir.

Terğîb ve Terhîb Hadisleri

Kur'an'da da belirtildiği gibi Hz. Peygamber'in görevleri arasında toplumu uyarmak ve müjdelemek de vardır. Bu sebeple o, hem “beşîr” (müjdeleyici) hem de “nezîr”dir (uyarıcı ve sakındırıcı). Buna uygun olarak insanları uyarırken yahut müjdelerken başvurduğu usul, *terğîb* (iyiliği teşvik etmek) ve *terhîb* (kötülükten sakındırmak) olmuştur. Din dilinde *terğîb* ve *terhîb*; bir üslûp, bir ifade biçimi, bir anlatım tarzı, bir değer hükmü, bir söylem, bir tasrif ve delâlet çeşidi olarak tanımlanmıştır. Buna göre dinin; hakikat, iyi, doğru, sevap, güzel, fazilet dediği söz ve davranışlara özendirmek ve teşvik etmek için kullanılan ifadelere *terğîb*, dinin bâtıl, kötü, yanlış, günah, rezalet olarak nitelendirdiği söz ve davranışlardan sakındırmak, korkutmak, çekindirmek amacıyla kullanılan ifadelere de *terhîb* denmiştir.

Terğîb ve terhîb Kur'an'da da yer alan önemli bir anlatım tarzıdır. *Va'd* ve *va'id*, *inzâr* ve *tebşîr*, *hafv* ve *recâ*, *sevap* ve *ikâb*, *cennet* ve *cehennem*, *ma'ruf* ve *münker* gibi hususlara yönelik ikili anlatım biçimleri nasıl yer aldıysa, terğîb ve terhîb ifadeleri de aynı şekilde birlikte yer almıştır. Ancak *terğîb* ve *terhîb*in yoğun olarak kullanıldığı alan hadis rivayetleri olmuştur. Hz. Peygamber'in iyiye, hayra, fazilete, hakka, hakikate, adalete, ahlâka özendirmek ve teşvik etmek; kötüden, şerden, reziletten, bâtıldan, zulümden ve ahlâksızlıktan korkutmak, çekindirmek ve sakındırmak için söylediği hadislere *terğîb* ve *terhîb* hadisleri denmiştir.

Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde bulunan terğîb ve terhîb ifadelerinin kendine has bir dili, üslûbu ve anlatım tarzı vardır. Bazen terğîb ve terhîb amacıyla dolaylı anlatım yollarından teşbih, temsil, mecaz, istiare, kıssa gibi anlatımlar tercih edilirken, bazen de “Allah sever.”, “Allah buğzeder.”, “Küfürdür.”, “Şirkidir.”, “Cennetliktir.”, “Cehennemliktir.”, “Cennet vacip olur.”, “Cehennem vacip olur.”, “Bizden değildir.”, “İman etmiş olamaz.”, “Mü-



min değildir.”, “Yazıklar olsun.”, “Lânet olsun.” gibi doğrudan hüküm ifadeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte tek başına kullanılan ifadelerden yahut ifadelerin dili ve üslûbundan söz konusu değer hükümlerinin terğîb ve terhîb için söylendiği sonucunu çıkarmak zordur. Bunu ortaya çıkaran, hadis metinleri içinde bulunan bazı karineler ile bu metinlerin iç bütünlüğü ve rivayetlerin İslâm’ın genel ilke ve esasları ışığında anlaşılması ve yorumlanmasıdır. Terğîb ve terhîb üslûbunun belirli bir konusu yoktur. Hadislerde hemen hemen her konuda bu üslûba rastlamak mümkündür. Bununla birlikte insanları iyiye, güzele ve doğruya sevk etme maksadını taşıyan konular, bilhassa da amellerin faziletleri ile edep ve ahlâka ilişkin hususlar, terğîb ve terhîbin asıl konusunu oluşturmuştur. Az amel karşılığında çok mükâfat yahut küçük bir günah karşılığında büyük cezalar dile getiren rivayetler de terğîb ve terhîbe hamledilmiştir.

Terğîb ve terhîb hadisleri ile ilgili en önemli sorun, bunların sağlıklı anlaşılması ve yorumlanması meselesidir. Usûl-i fikhın delâlet bahislerinden hareketle her kelimededen hatta her harf ve edattan hüküm çıkaran bir yöntemle terğîb ve terhîb ifadelerinden değer hükümleri çıkarımında bulunduğu takdirde, gâî yorum ve makâsîdü’ş-şerîa dikkate alınmadığı zaman ciddi bir anlam ve hüküm karmaşası ortaya çıkacaktır.

Terğîb ve terhîble ilgili en önemli sorunlardan birisi de terğîb ve terhîbin hadis uydurma sebepleri arasında yer almasıdır.²⁹² Hicrî ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren bazı zâhid kimseler, insanları iyiye, güzele, doğruya, hayra teşvik etmek ve kötü, çirkin, yanlış ve şer işlerden sakındırmak adına Hz. Peygamber’e söylemediği sözleri izafe etmekten çekinmemişlerdir. İşlenen küçük bir günaha haddinden fazla ağır cezalar, küçük bir iyilik ve hayra karşılık büyük mükâfatları içermek uydurma hadislerin alâmetlerinden olmuştur. Aynı husus terğîb ve terhîb üslûbunun da özelliklerindedir. Ancak, Kur’ân-ı Kerîm ve makbul hadislerdeki terğîb-terhîb ifadeleri gayet ölçülüdür. İnsanları haddinden fazla ümide ve aşırı bir korkuya kaptırmadan dengeli bir dünya ve âhiret sevgisi ve canlılığı içinde bulundurmaya gayesi gözetilmiştir.²⁹³

²⁹² Demir, Mahmut, *Terğîb-Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzûât Edebiyatındaki Yeri*, s. 72 vd.

²⁹³ Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, s. 199-200, 183. 183.

Ahlâk, Fazilet ve Zühde İlgili Hadisler

Hadislerden bazıları ahlâk, fazilet, âdâb ve zühd ile ilgilidir. Ancak bir bilim alanı olarak ahlâkı hadis kaynaklarında veya hadis kitaplarının bölüm ve bâb başlıklarında aramak yanlış olur. Zira bu eserleri tasnif



eden musanniflerin zihninde ahlâk, din ve dünya tasavvuru içinde dinin bütününden ayrıştırılmış ve yalıtılmış ayrı bir alan değildir. Ahlâk, Hz. Peygamber'den gelen her şeydir. Bu açıdan hadis rivayetlerinin tamamının ahlâkî yönlendirme ve bildirimler içerdiği söylenebilir. Hadis kaynaklarında bilhassa ahlâka ve ahlâkî konulara ayrılmış müstakil kitap, bölüm ve rivayetlerin varlığı da bir gerçektir. Ancak bu rivayetlerin sağlıklı olarak anlaşılması ve yorumlanabilmesi için de göz önünde bulundurulması gereken bazı hususlar vardır. Şöyle ki:

a) Hadisler, tek tek bazı davranışlardan hangisinin ahlâkî olduğunu, hangisinin ahlâkî olmadığını söyler. Ahlâkî ilkeyi örnekler üzerinden verir.

b) Hadis rivayetlerinde bol miktarda bulunan değer hükümleri ile bir davranışı ahlâkî kılan temel değer arasındaki ilişki okuyucu tarafından bir temele bağlanmalıdır. Zira rivayetlerde yer alan değer hükümleri ile temel değer arasında her zaman birebir örtüşme söz konusu olmayabilir. Meselâ, hadis rivayetlerinde elli kadar olumsuz davranış ve insan tipinin “lânetlendiği” ifade edilmiştir. İçki içen,²⁹⁴ takma saç takan,²⁹⁵ kızgın demirle hayvanlara damga vuran,²⁹⁶ dövme yapan ve yaptıran,²⁹⁷ Lût kavminin amelini yapan,²⁹⁸ ölünün ardından feryat ve figan eden,²⁹⁹ âmâ birini yanlış yöne saptıran,³⁰⁰ canlı bir varlığı hedef edinen,³⁰¹ kendisini babasından başkasına nispet eden,³⁰² hülle yapan ve yaptıran,³⁰³ kadınlara benzemeye çalışan erkekler ile erkeklere benzemeye çalışan kadınlar,³⁰⁴ rüşvet alan ve veren,³⁰⁵ faiz yiyen ve yediren,³⁰⁶ anne babasına lânet eden,³⁰⁷ karaborsacılık yapan,³⁰⁸ arazilerin sınırlarını değiştiren³⁰⁹ ve meclis halkasının ortasına oturan kimseler³¹⁰ hadislerde lânetin muhatabı olmuşlardır. Lânet, bir kişinin Allah'ın rahmetinden uzak olacağını bildirmektir. Lâneti gerektiren davranışlara bakıldığında, bunların birbirinden farklı değer düzeylerine sahip oldukları görülecektir. Rivayetlerdeki vurgu nedeniyle geniş Müslüman halk kitleleri sevap vaad edilen davranışları, ahlâkî sorumluluk gereği tavsiye edilen davranışlara öncelmiştir.

c) Hadis edebiyatı İslâm ahlâkının en üst ilkelerini, değerler düzeneği hâlinde bir bütün olarak sunmuştur; ancak ahlâk felsefesinde olduğu gibi bu düzenek için sistematik bir tasnif getirmemiştir. Bu nedenle “gaye değerler” ile “vesile değerler”i okuyucunun ayırt etmesi gerekir. Bu bağlamda rivayetlerden tikel davranış kalıpları çıkarmak yetmez. Söz konusu davranış kalıplarını amaç değerler ve araç değerlerle birlikte düşünmek gerekir.

²⁹⁴ T1295 Tirmizî, Büyü', 59.

²⁹⁵ M5571 Müslim, Libâs ve zînet, 119.

²⁹⁶ D2564 Ebû Dâvûd, Cihâd, 52.

²⁹⁷ D4168 Ebû Dâvûd, Tereccul, 5.

²⁹⁸ T1456 Tirmizî, Hudûd, 24.

²⁹⁹ D3128 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24, 25.

³⁰⁰ EM892 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 307.

³⁰¹ N4446 Nesâî, Dahâyâ, 41.

³⁰² M3794 Müslim, İtk, 20.

³⁰³ T1119 Tirmizî, Nikâh, 28.

³⁰⁴ D4097 Ebû Dâvûd, Libâs, 28.

³⁰⁵ D3580 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 4.

³⁰⁶ M4092 Müslim, Mûsâkât, 105.

³⁰⁷ N4427 Nesâî, Dahâyâ, 34.

³⁰⁸ DM2572 Dârimî, Büyü', 12.

³⁰⁹ N4427 Nesâî, Dahâyâ, 34.

³¹⁰ T2753 Tirmizî, Edeb, 12.



d) Hadis rivayetlerinde dile getirilen ahlâkî davranışlar ilâhî rızayı kazanmaya ve ilâhî buyruğa riayet etmeye dayanır. Dolayısıyla bir mümin için değer hükmü ifade eden bir rivayetın yahut rivayette dile getirilen tutum ve davranışın kaynağı oldukça önemlidir. Bu kaynak bizzat Kur'an tarafından bütün insanlığa numune-i imtisal olarak gönderilen ve yüksek ahlâk sahibi olan Hz. Peygamber'dir. Ancak bunun yüce bir kaynağa dayanması tek başına yeterli değildir. Bizzat kaynağa giderek gerek rivayetteki değer yüklü önermenin gerekse rivayette bize nakledilen davranışın ahlâk-değer ilişkisi açısından da anlaşılmaya çalışılması gerekir. Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışlarına yön veren, Kur'an'ın sözünü ettiği yüksek ahlâkın ilkeleri midir? Yoksa yüksek ahlâkın asıl belirleyicisi bizzat Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışlarının kendisi midir? Başka bir ifadeyle ahlâk mı Hz. Peygamber'in tutum ve davranışlarını belirlemiştir? Yoksa Hz. Peygamber'in davranışları mı ahlâkı belirlemiştir? Elbette ki burada karşılıklı bir ilişki olduğu açıktır. Yüksek ahlâkî erdemleri en mükemmel kıvamı ile sergilemek için gönderilen Son Peygamber'in sünnetinin de ahlâkın bizzat kendisi olduğu unutulmamalıdır.

Fiten ve Gayb ile İlgili Hadisler

Hadislerden bazıları gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberleri konu alır. "*Fiten ve melâhim rivayetleri*" adı verilen bu haberleri içeren geniş bir hadis yazını vardır. Müstakil fiten kitaplarının yanı sıra konulu hadis eserlerinin *fiten, melâhim, eşrâtü's-sâa, imâre, meğâzî, menâkıb, sıfatü'l-kıyâme* gibi bölümlerinde bu tür haberlere yer verilir. Bu eserlerde ağırlıklı olarak İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasi sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olaylar ve kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetlere dair haberler yer almaktadır.

Fiten ve melâhime dair haberler genel anlamda gayb ile ilgili rivayetler arasında değerlendirilmiştir. *Gaybî rivayetlerin* kaynağı meselesi ve Hz. Peygamber'in gayb bilgisinin kaynağı daima tartışma konusu olmuştur.³¹¹ Bu noktada gayba dair haberleri *icmâlî* (genel bilgiler içeren haberler) ve *tafsilî* (özel/detaylı bilgiler içeren haberler) olmak üzere ikiye ayırarak değerlendirmek isabetli görünmektedir. Hz. Peygamber'in ileride halk arasında sosyal huzursuzlukların zuhur edeceğine dair genel ifadelerini, onun şahsî fetânet ve basireti yoluyla müstakbel tehlikelere karşı

³¹¹ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy (Gaybi Hadisler Meselesi)*.



ümmete yönelik nebevî uyarılar olarak kabul etmek mümkündür. Ancak fiten ve melâhime dair bütün haberlerin icmâlî nitelikte olmadığı bilinmektedir. Bu haberler arasında belli kişi ve olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi verenler de bulunmaktadır. Bunlar öncelikle isnad yönünden ve vahiy kaynaklı olup olmamaları açısından ele alınıp incelenmeli, Kur'an, sünnet ve tarihî gerçeklerle de uyum içinde olup olmadığı gözden geçirilmelidir. Hz. Peygamber'e nispet edilerek onun kendisinden sonra meydana gelecek bazı hadiseler hakkında tafsîlî bilgiler verdiğini bildiren bütün rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır.³¹²

Diğer yandan uzak geleceğe ait haberlerin büyük bir kısmının, ilk fitne döneminde meydana gelen olayların müminler üzerinde uyandırdığı ümitsizlik duygularını yansıttığı görülmektedir. Bu tür rivayetlerde kötülüklerin toplumda giderek yaygınlaşması hususu kaderin bir sonucu olarak gösterilmekte, Müslümanlar için çok karamsar bir gelecek öngörülmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin, özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan iktidar mücadeleleri sırasında farklı tavırlar sergileyen çevreler tarafından güçlü bir savunma aracı olarak kullanıldığı, olaylara kendi tercihleri doğrultusunda yön vermek isteyen zümrelerin, kendilerince benimsenen tavrın Hz. Peygamber tarafından da onaylanan bir yöntem olduğunu belirtmek amacıyla bu tür rivayetlere başvurdukları gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.³¹³

Müteşâbih Hadisler

Hadislerden bazıları da tıpkı bazı Kur'an âyetleri gibi mânâsı itibariyle müteşâbihtir. Başka bir ifadeyle bazı hadisleri sadece zahîrî anlamları ile değerlendirmek birtakım güçlükler yol açar. Bu türden metinlerin anlamını yalnızca lafızlarından hareketle tespit etmek oldukça zordur; onları anlamak için ilimde derinleşmiş yetkin bilginlerin³¹⁴ konuyla ilgili açıklamalarına ve yorumlarına kulak vermek gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis rivayetlerinde müteşâbih özelliği taşıyan nassların bulunmasının kuşkusuz bazı hikmetleri vardır. Her şeyden önce dinin gaybî konuları ve kaynakları, hem kaynak hem de konuları açısından aşkın bir niteliğe sahiptir ve özellikle Allah'ın zâtına ve melekût âlemine dair bazı hususların insan idrakini aştığı açıktır. Yüce Allah bu âyetlerle insanları bir imtihana tâbi tutar. Diğer yandan müteşâbih metinler insanı, onlar üzerinde düşünmeye ve aklını kullanmaya sevk eder. Hatta müteşâbih olgusu, dinî metinlere

³¹² Çelebi, İlyas, "Fiten ve Melâhim", *DİA*, XIII, 149-153.

³¹³ Çelebi, İlyas, "a.g.m.", *DİA*, XIII, 149-153.

³¹⁴ Âl-i İmrân, 3/7.



zenginlik ve derinlik kazandırır.³¹⁵ Şuhalde çeşitli zaman ve coğrafyalarda farklı kültürlerle sahip insanlar tarafından okunan müteşâbih hadislerde okuyucunun bilgi düzeyine göre farklı anlayışların ortaya çıkması tabiidir. Ancak öyle müteşâbih hadisler vardır ki, bu türden hadislerin uygun bir yolla açıklanması ve yorumlanması bir zorunluluk arz etmektedir. Meselâ, Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ her gecenin son üçte birinde dünya semasına iner ve şöyle seslenir: ‘Her kim dua ederse duasına karşılık veririm, her kim benden bir şey isterse istediğini yerine getiririm, her kim benden bağışlanma dilerse onu affederim.’”³¹⁶

Bu hadis üzerine kelâmcılar ile hadisçiler arasında ve hadisçilerin kendi aralarında hararetli tartışmalar meydana gelmiştir. Oysa bu ve buna benzer hadislerde anlatılmak istenen, ne Allah'ın dünya semasına inişi ne de arşa çıkışıdır; asıl vurgulanmak istenen husus, onun rahmet kapısının daima açık olduğu, kullarına hep yakın olduğu ve bu yakınlığın belirli zamanlarda daha da arttığıdır. Nitekim hadisin bütün tarikleri birleştirildiği zaman bu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Tıbb-ı Nebevî ile İlgili Hadisler

Bir peygamber olarak insanlara ilâhî hakikatleri tebliğ etmekle yükümlü olan Resûl-i Ekrem, bir insan olarak da tebliğ alanına girmeyen değişik konularda görüş beyan etmiştir. Bu konulardan birisi de tıptır. Allah Resûlü (sav) hem kendisi hastalanınca hem de çevresindekilerin sağlıkları bozulunca, çeşitli tedavi yollarından ve ilaçlardan bahsetmiş ve bunlardan bazılarını tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'in tıpla ilgili söz konusu görüş, öneri ve tavsiyeleri hadis literatüründe “*Tıbb-ı Nebevî*” veya “*Kitâbü't-tıbb*” başlıklı bir edebiyata vücut vermiştir.

Ünlü hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) Hz. Peygamber'in, bedenlerin değil kalplerin tabibi olduğunu söyler: “Tıp (tedavi) iki türdür: Birincisi beden tıbbı, ikincisi kalbin tıbbıdır. Kalbin tıbbı, ancak Resûl-i Ekrem'in Yüce Allah'tan getirdiği (din) ile olur. Bedenin tıbbına gelince, bu konuda hem Allah Resûlü'ne hem de başka insanlara ait sözler vardır ve bunların çoğu tecrübeye dayanır.”³¹⁷

Bir rivayette ise Allah Resûlü'nün eşlerinden Hz. Âişe'nin yeğeni Urve b. Zübeyr, teyzesi Hz. Âişe'ye şöyle bir soru sormuştur: “Ey anneciğim! Senin (yüksek) anlayışına şaşırıyorum; çünkü sen Resûlullah'ın eşi, Ebû Bekir'in kızıdır. Şiir ve tarih bilgine de şaşırıyorum; zira Ebû Bekir'in

³¹⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, “Müteşâbihü'l-Kur'ân”, *DLA*, XXXII, s. 206.

³¹⁶ B1145 Buhârî, Teheccüd, 14; M1772 Müslim, Mûsâfirin, 168.

³¹⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, X, 134.



kızısın ve Ebû Bekir bu konularda en bilgili kimse idi. Ancak tıp bilgine şaşırıyorum; bunu nasıl ve kimden öğrendin?” Hz. Âişe bunun üzerine Urve'nin omzuna vurarak şu cevabı vermiştir: “Urveciğim! Resûlullah ömrünün sonunda hastalandığında her taraftan Arap heyetleri gelirdi. Onlar (tıp ile ilgili) önerilerde bulunur, ben de Hz. Peygamber'i onlarla tedavi ederdim.”³¹⁸ Hz. Âişe'nin sözlerinden anlaşıldığı gibi Allah Resûlü'nün tıp ile ilgili söylediklerinin büyük kısmı peygamberlik ve vahiy ile ilgili olmayıp tamamen içinde yaşadığı toplumun tecrübe ve bilgi birikimine dayanmaktadır.

İbn Haldûn (808/1405) da tıpla ilgili rivayetlerin Hz. Peygamber'in bize bildirmek ve öğretmekle mükellef olduğu temel dinî bilgilerin dışında kaldığını ve bu hadislerin bizim için bağlayıcı olmadığını söylemiştir. O, Resûlullah'ın tıp ile ilgili tavsiyelerini değerlendirirken şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bize dini öğretmek için gönderilmiştir; ne tıp ne de başka bir şeyi öğretmek için değil.”³¹⁹ Dihlevî'ye göre de Hz. Peygamber'in insan olarak yaptıkları, örf ve âdete mebni olarak yaptıkları ve tecrübeye dayanarak işledikleri, risâlet görevinin dışında kalan fiillerdir ve bu tür fiiller bağlayıcı değildir.³²⁰ Hülâsa, Hz. Peygamber bize tıp, ziraat, sanat, ticaret gibi şeyler öğretmeye gelmemiştir. Hz. Nuh'a gemicilik,³²¹ Hz. Dâvûd'a zırh yapımı ve demircilik³²² öğretildiği gibi Peygamberimize öğretilen özel bir iş veya sanat olmamıştır. Ancak bu durum, onun tıp, ziraat ve sanat ile ilgili hiçbir açıklama yapmadığı anlamına gelmez.

B. SÜNNETİN ANLAŞILMASI

Sünnet, esas itibariyle davranışa ve uygulamaya yönelik bir içeriğe sahiptir. Ancak bir hareket ve davranışın sünnet adını alabilmesi için özgünlük, süreklilik, bilinçlilik, örneklik, doğruluk, mutedillik ve kuralsallık gibi vasıfları taşıması gerekir.³²³ Özel anlamda *sünnet*, Allah Resûlü'nün Müslümanlar için örneklik teşkil eden sözleri, davranışları ve onayları anlamına gelirken, genel anlamda sünnet ile Hz. Peygamber'in genel örnekliği ve rehberliği kastedilir. *Sünnet* ayrıca “Medine toplumu ve devleti içinde Hz. Muhammed'e (sav) sosyal, siyasal, ekonomik ve ahlâkî tüm sahalarda rehberlik eden esaslar” şeklinde bir dinî ilke ve değerler manzumesi olarak da tanımlanabilir. Bu içeriği sebebiyle sünnet, hadisten farklı olduğu için, sünnetin sağlıklı anlaşılması ve yorumlanabilmesinin de bazı temel ilke ve esasları söz konusudur. Bu mülâhazalar çerçevesinde

³¹⁸ HM24884 İbn Hanbel, VI, 66.

³¹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 488.

³²⁰ Dihlevî, *Hüccetüllahî'l-bâliğa*, I, 271.

³²¹ Hüd, 11/38.

³²² Enbiyâ, 21/80; Sebe', 33/10.

³²³ Görmez, Mehmet, *Metodoloji Sorunu*, s. 175.



sünnetin anlaşılmasındaki temel ilke ve esasları şu üç başlık altında ele almak uygun olacaktır:

- Sünnetin İslâm'daki yerini bilmek.
- Hz. Peygamber'in rehberliğini ve örnekliğini bilmek.
- Hz. Peygamber'in fiillerinin yapı ve özelliklerini bilmek.

i. Sünnetin İslâm'daki Yerini ve Değerini Bilmek

Özel anlamda Hz. Peygamber'in bir davranışının sünnet olup olmadığını anlayabilmek için Hz. Peygamber'in genel anlamda sünnetinin İslâm'daki yerinin doğru tespit edilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle “örnek bir hayat tarzı”, “Hz. Peygamber'in topyekûn örnekliliği, rehberliği ve önderliği” mânâsındaki “genel anlamda sünnet”i anlamadan, onun bir davranışının dinî değerini anlamak kolay olmayabilir. Ancak bu değeri yalnızca Hz. Peygamber'e itaat etmeyi,³²⁴ ona tâbi olmayı,³²⁵ onu rehber edinmeyi³²⁶ ve onu örnek almayı³²⁷ emreden âyetlerde yahut “*Bana Kitap (Kur'an) ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir.*”³²⁸ şeklindeki hadislerde aramak eksiklik olur. Sünnetin değeri, İslâm davetinin kendi tabiatında saklıdır. Sünnetin değerini anlayabilmek için Kur'an'ın ona verdiği değer, Hz. Peygamber'in ona yüklediği anlam, vahyin bir peygamber vasıtasıyla indirilmesinin hikmeti, peygamberlerin insanlar arasından seçilmesinin anlamı ve sünnetin Müslüman kültür ve İslâm medeniyetinin oluşumundaki rolü çok iyi tespit edilmelidir. Zira sünnet, mücerret bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda İslâm'ın ve Müslümanların varlık, bilgi, ahlâk ve bir bütün olarak değerler sistemine kaynaklık eden hayatî bir değerler manzumesidir. Sünnet, inanç esasları ve ibadetlerden günlük hayatın bütün alanlarına kadar Müslümanlara kılavuzluk eden nebevî bir rehberdir. Sünnet, kelâmdan fıkha, sanattan edebiyata hatta mimariye kadar Müslüman kültürünün ve medeniyetinin kurucu ögesidir ve onu bir bütün olarak böyle okumak, anlamak ve değerlendirmek gerekir.

İslâmiyet'in doğuşundan kısa bir müddet sonra dünyaya yayılmasında, yerleştiği bölgelerde sürekliliğinin sağlanmasında ve farklı kültür ve coğrafyalarda yaşayan mensupları arasında ortak bir süluk ve yaşama biçiminin oluşmasında sünnet-i nebeviyyenin rolü büyük olmuştur. İslâm'ın Mekke'deki mütevazı başlangıcından bir dünya dini hâline gelişine kadarki gelişim sürecinde her durumda benzerlik arz eden bir kültürü nasıl meydana getirdiği ancak sünnetin etkisiyle açıklanabilir. Sünnet, farklı

³²⁴ Nisâ, 4/64.

³²⁵ Âl-i İmrân, 3/31.

³²⁶ En'âm, 6/90.

³²⁷ Ahzâb, 33/21.

³²⁸ D4604 Ebû Dâvûd, Sünne, 5.



zamanlarda ve coğrafyalarda, kadim din ve kültürlerin etkisi sürmeye devam ederken yerli hayatın alışkanlıkları, örf, âdet ve geleneklerine rağmen müşterek ve kendine özgü bir İslâm kültürünün meydana gelmesindeki başlıca unsurdur.

Dünyanın muhtelif yerlerine dağılan milyonlarca Müslüman günlük hayatlarında Hz. Peygamber'in sünnetlerini örnek almaktadırlar. Müslümanlar on dört asırdan beri Hz. Peygamber nasıl uyanmışsa sabahları öyle uyanmaya, o nasıl yemek yemiştir öyle yemeye, nasıl yıkanmışsa öyle yıkanmaya ve hatta tırnaklarını onun kestiği gibi kesmeye gayret göstermişlerdir. Müslüman toplumları birleştirmek konusunda, günlük hayatın en basit hareketleri için bu ortak örneğin varlığından daha büyük bir güç mevcut değildir. Çinli bir Müslüman, her ne kadar Çin ırkından da olsa, bazı yönlerden Atlantik sahilindeki bir Müslüman'ın davranışına benzeyen bir tutum, davranış, hareket ve yürüyüş tarzına sahiptir. Bunun sebebi, her iki toplumun da asırlar boyunca aynı örneğe tâbi olmalarıdır. Her iki yerde de Hz. Peygamber'in sünnetinin ruhundan bir şeyler görmek mümkündür. Bu temel birleştirici faktör, bir örneklik olarak bu ortak sünnet veya yaşayış tarzı öncelikle Kur'an'dan, ikinci olarak da daha doğrudan ve daha hissedilir bir tarzda Hz. Peygamber'in, hadis ve sünnetinden gelmektedir.³²⁹

İslâm'ın simasına damgasını vuran ve İslâm dünyasındaki ortak dinî görüntüyü veren sünnettir. Hatta bu birliğin sadece inanç ve ibadetle değil, yeme içme, giyim kuşam gibi temel ihtiyaçların ahlâkî esasları dâhil hayatın en ince teferruatına kadar yansımış olması pek çok oryantalistin dikkatini çekmiş ve sünnet ve hadisi, İslâm toplumlarını tahlil edecek sosyal ve kültürel antropolojinin en temel kaynağı olarak görmelerine vesile olmuştur.³³⁰ İslâm'ın tarihsel deneyimi ve bu deneyim içinde ortaya çıkan farklı düşünce okullarını anlamada "süreklilik" ve "değişim" anahtar kavramlardır. Zira küçük bir şehir devletinden büyük imparatorluklara uzanan İslâm'ın tarihi, aynı zamanda sürekli bir değişim tarihidir. İlk asırlarda dinî, siyasi ve sosyal her meselede ortaya çıkan ihtilâflar bu değişime verilecek cevapla ilgilidir. Tarih boyunca Hz. Peygamber'in sünneti, İslâm'ın çarpık değişimlere karşı kullanılan en büyük mukavemet gücü olmuştur. Zaman zaman makul ve olması gereken değişimler için de hadislerden hareketle olumsuz tavırlar takınıldığı olmuştur. Siyasi, fikri ve sûfi geleneğin gelişim süreçleri "her yenilik muhdes, her muhdes bid'at,

³²⁹ Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm, İdealler ve Gerçekler*, s. 92-93.

³³⁰ Bu konuda bkz. Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", s. 11-31.



her bid'at dalâlet ve her dalâletin insanı götürdüğü yer cehennem"³³¹ hadisi ile eleştirilmiştir.

Hız. Peygamber'in sünnet-i seniyyesi, asr-ı saadeti sürekli olarak şimdiki zamana taşımanın adresini ifade eder. Zira sünnet tarihte kalan ve böylece mazi olmuş bir şey değildir. Sünnet ve hadisin, özünde yatan evrensel ilkeleri bakımından tarih üstü bir özelliği vardır. Sünnet-i Nebeviyye bilhassa siyasî, sosyal ve kültürel çöküş ve çözülme zamanlarında kurtuluş hareketlerinin ana malzemesi olmuştur.³³² Sarsıntı ve çöküşün sebepleri sadece inançların zayıflamasında aranmış, inançların zayıflığı ise yirmi üç yıl süren saadet döneminin saf ve berrak düşüncelerinin kaybolmasına bağlanmıştır. Her çöküş anında yeniden yükselebilmek asr-ı saadete dönüşe bağlanmış ve bu durumda yapılacak tek şeyin, Hız. Peygamber'in yaşadığı zaman dilimini ve bu zamana hâkim olan hayat tarzını yeniden keşfederek, o saf ve berrak inancın ana ilkelerini yeniden hayata geçirmek olduğu düşünülmüştür. Hız. Peygamber'i ve yaşadığı saadet asrını keşfetmenin yolunun ise, onun söylediklerini ve yaptıklarını yani hadislerini ve sünnetini yeniden ihya etmekten geçtiği kabul edilmiş, bu da asr-ı saadetin yaşayan belgeleri olan sünnet ve hadisin önemini artırmıştır. Bu bağlamda sünnet ve hadis, asr-ı saadeti sürekli şimdiki zamana taşıma gayretini ifade etmiş ve başlangıç döneminden uzaklaşan ümmeti kaynaştıran bir araç vazifesi görmüştür.

Aslında ilâhî vahiy ile nebevî sünnet birbirinden ayrı olarak değerlendirilemez. Kur'an gerekçe gösterilerek sünneti toptan reddetme tavrının ilmi ve ahlâkî bir temeli yoktur. Sünneti yüceltme adına Hız. Peygamber'i beşer üstü bir konuma yükseltme gayreti de makbul ve muteber görülemez.

ii. Hız. Peygamber'in Evrensel Rehberliğini ve Örneğini Bilmek

Vahiy kaynaklı ilâhî öğretiler ile beşerî düşünce ve sistemler arasındaki en temel farklardan biri, ilâhî öğretilerin nazariyeler üzerine değil, peygamberlerin örnek uygulama ve yaşantıları üzerine bina edilmiş olmalarıdır. Yüce Allah, insanlığa gönderdiği vahyi sayısız yollarla bildirip açıklayabilirdi; ancak bir insanın dini bizzat yaşayarak insanlara göstermesini (şâhid-şehîd)³³³ uygun görmüştür. Bu sebeple peygamberin sadece sözlü ifadeleri değil, dinin tatbiki sadedinde sergilediği örnek fiilleri, tutum, tavır ve davranışları da o peygambere inananlar için hayatî ehemmiyet arz eder. Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre müminler onun sözlerine uymakla

³³¹ M2005 Müslim, Cum'a, 43; N1579 Nesâî, İdeyn, 22.

³³² Sünnet ve hadis, İslâm Peygamberi'nin söz ve uygulamalarını temsil ettiği için Müslümanlar her dönemde bu iki mefhumu yüksek ilgi ve alâka göstermişlerdir. Ancak İslâm tarihinin üç dönüm noktasında, bu ilgi ve alâka daha fazla artmıştır. Her üç dönemden sonra, hadisin telif ve tasnif çalışmalarına hız verilmiştir. Birinci dönem; Üçüncü Halife Hız. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan, Cemal ve Siffin Savaşları'yla alevlenen, ilk hilâfet düzeninden saltanata geçişle neticelenen dönemdir. İkinci dönem; 656/1258 yılında İslâm'ın hilâfet merkezi olan Bağdat'ın yağmalandığı ve Hindikuş Dağları'ndan Kızıldeniz ve Akdeniz'e kadar Müslümanların yaşadığı bütün coğrafyanın Moğollar tarafından istilâ edildiği dönemdir. Üçüncü dönem ise Rönesans ve Sanayi Devrimi ile başlayan, sömürge hareketleriyle devam eden ve imparatorlukların çöküşü ile biten dönemdir.

³³³ Ahzâb, 33/45; Fetih, 48/8; Müzzemmil, 73/15; Bakara, 2/143; Nahl, 16/89; Hac, 22/78.



(*itaat*),³³⁴ emir ve yasaklarına boyun eğmekle (*inkiyâd*)³³⁵ mükellef oldukları gibi örnek davranışlarına tâbi olmakla (*ittibâ*),³³⁶ onu rehber edinmekle (*iktidâ*)³³⁷ ve onu örnek almakla (*teessî*) de emrolunmuşlardır.³³⁸ Zira Hz. Peygamber onlara güzel bir örnek (*üsve-i hasene*) olarak gönderilmiştir.³³⁹ Allah Resûlü bizzat kendisi de, “*Namazı benden gördüğünüz gibi kılın.*”³⁴⁰ “*Hac ibadetinin gereklerini benden öğrenin.*”³⁴¹ hadisleriyle müminlerin kendisini örnek almalarını istemiştir.

Allah Resûlü'nün ve sünnetinin bu ayrıcalıklı ve önemli konumu gereği, müminler arasında Hz. Peygamber'e itaati reddeden, ona tâbi olmaya karşı çıkan, onun rehberliğini ve örnekliliğini kabul etmeyen herhangi bir kimsenin olamayacağı muhakkaktır. Ancak Hz. Peygamber'e itaatin mânâsı, ona tâbi olmanın anlamı ve onu örnek/rehber edinmenin keyfiyeti konusunda farklı görüş ve yaklaşımlar var olagelmıştır.

Hz. Peygamber'in hangi fiilinin bağlayıcı sünnet olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Bu güçlüğü en önemli sebebi, İslâm dininin kendi tabiatından kaynaklanmıştır. Zira yolda insanlara eziyet veren bir maddeyi kaldırıp atmayı imanın tarifi içine sokmuş, hayatı en ince teferruatına kadar kuşatmış olan bir dinin emir ve yasaklarını bu yönde tasnife tâbi tutmak gerçekten güçtür. Aynı güçlük Hz. Peygamber'in fiillerini değerlendirirken de kendini göstermiştir. Çünkü o, hem sıradan insanlar gibi yiyip içen, konuşan, doğup yaşayan ve ölen bir beşer; hem de dinî buyrukları tebliğ, hükümleri beyan ve açıklama, İslâm'a davet ve İslâm'ı öğretme gibi görevleri olan bir peygamberdir. Hem ilâhî vahye mazhar olan ve onu ileten bir nebî, hem de kendi re'y ve ictihadı ile görüş beyan eden biridir. Hem bir birey, hem de toplumun gelenekleri, örf ve âdetlerini dikkate alan biridir. Ayrıca bir idareci, insanlar arasında çıkan davalara bakan bir hâkim, savaş zamanlarında bir komutan, camide imamdır. Bütün bu vasıfları uhdesinde bulunduran Resûl-i Ekrem'in davranışlarını sünnet olmak bakımından tasnif etmek elbette kolay değildir.

Bazı fakihler Hz. Peygamber'in her fiilinin, hatta sükût ve eylemsizliğinin bile bizim için dinî bir hüküm ifade ettiğini söylerken,³⁴² bazıları bunu kabul etmemiş ve Resûlullah'ın fiillerini çeşitli yönlerden ayrıma tâbi tutmuştur.³⁴³ Hz. Peygamber'in mücerret fiillerini delil sayanlar arasında her fiilinin aynen yapılmasını vacip görenler olduğu gibi mendup sayanlar da olmuştur.³⁴⁴ Bu konuda asıl üzerinde durulan husus, Peygamber'e tâbi olmanın ne demek olduğu ile ilgilidir. Kimisi

³³⁴ Nisâ, 4/64.

³³⁵ Haşr, 59/7.

³³⁶ Âl-i İmrân, 3/31.

³³⁷ En'âm, 6/90.

³³⁸ Ahzâb, 33/21.

³³⁹ Ahzâb, 33/21.

³⁴⁰ B631 Buhârî, Ezân, 18.

³⁴¹ M3137 Müslim, Hac, 51.

³⁴² Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min ilmi'l-usûl fi mâ yetealleku bi-ef'âli'r-Resûl*, s. 125.

³⁴³ Bkz. Gazâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, II, 212.

³⁴⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak*, s. 126.



Peygamber'e tâbi olmak (*ittibâ*) ile onu taklit etmeyi, onu örnek almak (*teessî*) ile ona benzemeyi (*teşebbüh*) birbirine karıştırmıştır. Bu noktada Allah Resûlü'nü taklit etmek veya şeklen ona benzemek ile onu rehber edinmek (*iktidâ*), onu örnek almak (*teessî*) ve ona tâbi olmak (*ittibâ*) arasında bir ayrım yapmak önem kazanmaktadır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun örnekliğini ve rehberliğini devam ettirmenin yolu, sünnetine tâbi olmaya bağlanmıştır. Ancak aynı tartışmalar daha yoğun olarak bu sefer sünnete tâbi olmanın anlamı üzerinde yaşanmıştır. Sünnete tâbi olmaktan maksat, örneklik kavramının aslî mahiyetinde olduğu gibi seçici davranarak Hz. Peygamber'i örnek almak mı (*teessî*), yoksa hiçbir ayrım yapmaksızın her konuda onu tekrarlamak (taklit) ve ona benzemeye çalışmak mıdır (*teşebbüh*)?

Beşinci hicrî asrın en gözde İslâm bilginlerinden İmam Gazâlî Hz. Peygamber'i örnek almak ile ona benzemeyi birbirinden ayırmış ve "Hz. Peygamber'e saygı gösterip tazimde bulunmak, ona benzemekle olmaz." demiştir. Bunu şöyle bir örnek ile açıklamıştır: "Bir krala gösterilen saygı, onun emir ve yasaklarına boyun eğmektir; yoksa o bağdaş kurarak oturduğu için bağdaş kurmak, o sedire oturduğu için sedirde oturmak saygı değildir."³⁴⁵ Gazâlî *el-Menhûl* adlı eserinde Peygamber'i birebir taklit etmenin sünnet olduğu anlayışını eleştirir ve şöyle der: "Bazı hadisçiler bütün fiillerinde Hz. Peygamber'e benzemenin sünnet olduğunu zannetmişlerdir ki, bu yanlış bir yaklaşımdır."³⁴⁶

Gazâlî'nin burada eleştirdiği benzeme veya taklit, ahlâk ve fazilet bakımından onun gibi olmaya çalışmak değil, sadece şekil bakımından ona benzemeye çalışmaktır. Onun yediklerini yemek teşebbüh ve taklittir; ancak helâl bir şeyi onun belirlediği edep kuralları çerçevesinde, israfa kaçmadan ve tıka basa doymadan yemek ona tâbi olmaktır. Onun kendi örf ve coğrafyasına uygun olarak giydiklerinin aynısını giymek teşebbüh ve taklittir; ancak gösteriş ve israfa kaçmadan, tevazuu elden bırakmadan, nezih ve temiz bir şekilde giyinmek ona tâbi olmak ve onu örnek almaktır.

Hz. Peygamber, dini tebliğ etmek ve tamamlamak (*teşrî*), fetvâ vermek (*iftâ*), dâvaları hükme bağlamak (kazâ), toplumuna başkanlık yapmak (*imâmet*), iyiye ve doğruya teşvik etmek (*irşâd*), ara bulmak ve anlaştırmak (*sulh*), danışana yol göstermek (*istişârî re'y*), öğüt vermek (*nasihat*), takva ve kemâl eğitimi vermek, yüksek hakikatleri öğretmek, eğiterek yanlışlardan

³⁴⁵ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, II, 218.

³⁴⁶ Gazâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, s. 226.

Gazâlî'nin farklı yaklaşımı için bkz. Gazâlî, *Kitâbü'l-erbaîn fî usûli'd-din*, s. 55.



sakındırmak (*te'dib*) çerçevesinde rehberlik yapmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in bir tasarrufta bulunurken veya bir söz söylerken bunu hangi sıfatıyla yaptığı araştırılmalıdır.³⁴⁷

Genel olarak *sünnet* birkaç ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Sahâbeden sonra sünneti bağlayıcılık açısından ilk tasnif eden âlimlerden birisi tâbiûn neslinin fakihlerinden Mekhûl'dür (112/730). Ona göre sünnet iki kısma ayrılır:

a) *Sünneti farîza*: Bu kısma giren sünnetin mutlaka kabul edilmesi ve gereğinin yapılması gereklidir ve terk edilmesi inkârla eş değerdir.

b) *Sünnet-i fazîle*: Bu kısma giren sünnete göre davranmak bir fazilettir; terk edilmesi ise hoş değildir.³⁴⁸

Mekhûl'e atfedilen bir başka sünnet taksimine göre, "Sünnet iki kısım"dır. Birincisini yapmak hidayettir, ancak terk etmekte beis yoktur; Hz. Peygamber'in sürekli yapmadığı sünnetler gibi. İkinci kısmı da yine hidayettir, ancak terki dalâlettir; ezan, kâmet ve bayram namazı gibi."³⁴⁹

Hanefî fakihler sünnet tasnifinde *sünnet-i hüdâ* ve *sünnet-i zevâid* tabirlerini kullanarak sünnete mahiyeti itibariyle farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. Buna göre:

a) *Sünnet-i hüdâ*: Yerine getirilmesi dinî bir emir ve gereklilik olan sünnetlerdir. Bunu terk eden kimse bir *kerâhet* veya kötülük (*isâet*) işlemiş olur. Namazı cemaatle kılmak, ezan ve kâmet gibi dinin şeâirinden olan hususlardaki sünnetler sünnet-i hüdâ kapsamındadır.

b) *Sünnet-i zevâid*: Hz. Peygamber'in, Allah katından bir tebliğ veya Allah'ın dinini açıklama niteliği taşımaksızın insan olarak yaptığı davranışlara "zevâid sünnet" veya "âdet sünneti" denilir. Hz. Peygamber'in giyim kuşam ve yeme içme tarzı, kişisel zevkleri, kına ile saç ve sakalını boyamış olması bu kapsama girer. Esasen bu fiiller dinî mükellefiyet çerçevesinde değildir. Yapılması dinen tavsiye de edilmemiştir. Bununla birlikte bir Müslüman, Hz. Peygamber'in bu tür davranışlarını ona olan sevgi ve bağlılığından dolayı yaparsa sevap kazanır ve övgüye lâyık olur. Terk ederse kınanmaz ve kötülük (*isâet*) işlemiş olmaz.³⁵⁰

Sünnet, Hz. Peygamber'in gösterdiği hassasiyet bakımından da ikiye ayrılmıştır:

a) *Sünnet-i müekkede*: Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı, bağlayıcı ve kesin bir emir olmadığını göstermek için de nadiren terk ettiği fiillere

³⁴⁷ Allah Resûlü'nün tasarruflarını ilk defa İzzüddin b. Abdisselâm (660/1262) tebliğ, fetva, kazâ ve imâmet şeklinde dört kısma ayırmıştır. Daha sonra meşhur Mâlikî fakihî Şihâbüddin Karafî (684/1285) konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. Çağdaş zamanlarda da konu ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bkz. İbn Âşur, M. Tahir, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, s. 48-61; Karaman, Hayrettin, "Bağlayıcılık Bakımından Resûlullah'ın (sav) Davranışları", 'Peygamberimizin (sav) Aile Hayatı' başlıklı seminerde sunulan tebliğ, İSAV, İstanbul, 1988 (*İslâm'ın İşığında Günün Meseleleri* içinde), s. 523-538); Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 264.

³⁴⁸ DM600 Dârimi, Mukaddime, 49.

³⁴⁹ Bkz. Buhârî, Alâeddin Abdulazîz, *Keşfü'l-esrâr an usûli'l-Pezdevî*, II, 310.

³⁵⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 114-115.



“müekked sünnet” denilir. Bunlar bir bakıma dinî vecibeler için koruyucu ve tamamlayıcı bir nitelik de taşımakta olup önem yönüyle farz ve vacipten sonra gelir. Meselâ abdest alırken ağza ve burna su verme, sabah namazının sünneti, ezan, kâmet, cemaatle namaz böyledir. Bu nevi sünnetleri yerine getiren kişi Allah’ın hoşnutluğunu kazanır, övgüye lâyık görülür, sevap elde eder. Terk eden kişi ise cezaya ve günaha çarptırılmasa da dinen azarlanmayı ve kınanmayı hak eder. Öte yandan farz namazların cemaatle kılınması, ezan gibi dinî şiarlardan olan sünnetin bireysel olarak terki caiz olmakla birlikte, toplum olarak toptan terk edilmesi ve ihmali caiz değildir.

b) *Sünnet-i gayri müekkede*: Hz. Peygamber’in ibadet türünden olup bazen yaptığı bazen da terk ettiği fiil ve davranışlara “*gayri müekked sünnet*” denilir. *Nafîle* ve *müstehap* hatta *mendup* tabirleri de çoğu kez bu anlamda kullanılır. İkinci ve yatsı namazlarının farzlarından önce kılınan dörder rekâtlık namazlar, vacip kapsamında olmayan infak ve yardımlar böyledir. Bu tür sünneti yerine getiren kişi sevap kazanır ve dinen övgüye lâyık görülür, terk eden kişi ise dinen kınanmaz. Bu iki sünnet (müekked ve gayri müekked) çeşidine “*hüdâ sünneti*” de denir.

iii. Hz. Peygamber’in Fiillerinin Yapısını ve Özelliklerini Bilmek

Hz. Peygamber’in sünnetini sağlıklı biçimde anlayabilmenin ön gereklerinden birisi de onun fiillerinin yapısını ve özelliklerini bilmektir. Allah Resûlü’nün dinî bir delil veya hüküm sayılan hareket ve davranışlarının bağlayıcılık dereceleri, ya bizzat Hz. Peygamber’in sözlü ifadelerinden ya da fiillerinin taşıdığı karinelere hareketle tespit edilebilir.

Sünnetin bağlayıcılığını o sünneti bize aktaran lafzın siyakında ve fiilin şeklinde aramak uygun olmayabilir. Şayet Hz. Peygamber’den sâdır olan bir fiil, bir inancı ve akideyi beyan ediyor, bize insanı Allah’a yaklaştıracak bir ibadeti öğretiyor, iyilik ve güzelliğe sevk ediyorsa yahut yapılan fiil, yüksek ahlâkın temel bir umdesi, marufu emir ve münkeri nehiy kabilinden bir şey ise, bir maslahat sağlamak ve bir mefsedeti uzaklaştırmak esasına dayanıyor ve bizi bir kötülükten sakındırıyorsa, elbette o fiil, bütün insanların örnek alması gereken bir davranıştır. Aksi takdirde, adına sünnet dense de bağlayıcı bir tarafı olamaz. Hz. Peygamber’in sair davranışları bizim için olsa olsa mubahlık ifade eder.³⁵¹

³⁵¹ Abdülmün’im en-Nemr, *es-Sünnetü ve’t-teşrî*, 327.



Öte yandan Hz. Peygamber'in vefatından sonra hangi fiilin bizim için ne derece örneklik teşkil ettiği hususu sahâbeden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Bu hususta sahâbe arasında iki farklı temayül ortaya çıkmıştır: Abdullah b. Ömer'in de aralarında bulunduğu bazı sahâbiler, Hz. Peygamber'in her hareketini taklit etme eğilim ve gayreti içindeyken,³⁵² Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın aralarında bulunduğu diğer bazı sahâbiler ise sünneti sadece örneklik teşkil eden fiillere tahsis etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in fiilleri ile ilgili sahâbe döneminde yapılan tartışmalarla, sonraki dönemlerde meydana gelen tartışmalar arasında önemli bir farka burada dikkat edilmelidir. Sahâbe döneminde yapılan tartışma, bir fiilin bağlayıcı olup olmadığı yahut ne derece bağlayıcı (*vücüb, nedb, ibâha*) olduğu değil, o fiilin sünnet olup olmadığı ile ilgilidir. Oysa sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in bütün fiilleri peşinen sünnet adını alacak ve hangi sünnetin bağlayıcı hangisinin bağlayıcı olmadığı tartışılacaktır.³⁵³

Hz. Peygamber'in fiil ve davranışlarını anlamaya çalışırken ve değerlendirenken yapılması gereken ilk iş, onun hem bir insan olduğunu, hem de ilâhî vahye mazhar olan bir peygamber olduğunu göz önünde bulundurmadır.

Peygamber olarak yaptığı davranışları, sahâbeden itibaren iki kısma ayrılmıştır: Biri, vahye dayanarak yaptıkları; diğeri ise kendi re'y ve ictihadı ile işledikleridir. Sahâbenin, zaman zaman Hz. Peygamber'in yaptığı işin ilâhî vahyin yönlendirmesiyle mi yoksa kendi ictihadiyle mi yaptığını sorma cihetine gittiğine daha önce dikkat çekilmişti.³⁵⁴

Aynı şekilde bir insan olarak kendisinden sâdır olan fiiller de iki kısma ayrılır: iradesinin dışında gerçekleşenler ve iradesi ve seçimi dâhilinde meydana gelenler. Sevmek ve hoşlanmak, kızmak ve nefret etmek, sevinmenin coşku, üzülmünün çöküntü getirmesi, hastalığın elem vermesi, tatlı ve hoş yiyeceklerin ağızda tat bırakması, çoğu kez insanın iradesi dışında meydana gelen fitrata bağlı sonuçlardır. Binaenaleyh, Hz. Peygamber'in helva ve balı sevmesinin,³⁵⁵ soğuk ve tatlı içeceklerden hoşlanmasının³⁵⁶ yahut kına kokusundan hoşlanmamasının³⁵⁷ teşrii bir yönü yoktur. Usulcülerin buna en çok verdiği örnek keler etidir. Keler eti, Resûlullah'ın hoşlanmadığı bir yiyecektir. Nitekim sahâbe onu bu hususta örnek almamış, hatta Hâlid b. Velid bu eti Hz. Peygamber'in sofrasında yemiştir.³⁵⁸

İnsanın iradesi ve ihtiyarı dâhilinde meydana gelen *cibillî* hareketler de böyledir; yemek, içmek, yatmak, oturmak, tedavi olmak gibi.

³⁵² Bazı örnekler için bkz. Aşkar, Muhammed Süleyman, *Ef'âlû'r-resûl ve delâletühâ ale'l-ahkâmi's-şer'iyye*, I, 81-82.

³⁵³ Karadâvî, Yûsuf, "el-Cânibût-teşri'i fi's-sünneti'n-nebeviyye", (Tebliğ), *es-Sünnetü'n-nebeviyye menhecühâ fi binâil'l-ma'rifeti ve'l-hadâra*, II, 1004-1005.

³⁵⁴ Bkz. Umerî, Nâdiye Şerif, *İctihâdû'r-Resûl*, s. 120.

³⁵⁵ B5431 Buhârî, Eşribe, 32.

³⁵⁶ T1895 Tirmizî, Eşribe, 21.

³⁵⁷ N5093 Nesâî, Zinet, 19.

³⁵⁸ M5040 Müslim, Sayd, 47; İM3241 İbn Mâce, Sayd, 16.



Bunlar insanın iradesi ile kendisinden sâdır olmakla beraber, beşerin zorunlu olarak yaptığı şeylerdir. Aynı şekilde bunların da sünnet ve bağlayıcılık ile ilgileri yoktur. İnsanların zorunlu olarak değil de bir ihtiyaç olarak başvurduğu fiiller de bu kabildendir. Bu sebeple, onun yediği muayyen yiyecekleri seçip yemek, onun gibi eşeğe veya deveye binmek, çamurdan inşa edilen ve hurma dallarıyla örtülü evlerde oturmak, lif ile doldurulmuş deriden mamul döşeklerde yatmak da bağlayıcı değildir.³⁵⁹

Ancak cibilli hareketlerin yapılaş tarzıyla ilgili, meselâ, sağ elle yemek, sağ tarafa uzanıp yatmak, üç nefeste içmek gibi hareketleri emreden sözlü bir ifade varsa bunlar birer edeb/sünnet kuralı olarak kabul edilmiştir.³⁶⁰

Bugün sünnet zannedilen nice fiil, Arapların örf ve âdetlerinden ibarettir. Karadâvî bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bugün sünnet zannedilen birçok fiil, kendi zamanına ve çevresine uygun Arap âdetidir.” Ona göre, yerde oturup yemek, yemeği elle yemek, cübbe, sarık giymek gibi Allah Resûlü’nün birçok fiili âdet nevinden şeylerdir.³⁶¹

Bilhassa namaz ve hac gibi ibadetlerin içine karışan âdetleri ayırmak oldukça güç olmuştur. Âdet ile ibadeti birbirinden ancak iki temel unsur ile ayırmak mümkündür:

a) Kurbet (Allah’a yakınlık) unsuru: Bir fiil ve davranışta *kurbet* yani Allah’a yakınlaşmak gibi bir unsurun olup olmadığını belirlemek, o fiilin âdet mi, yoksa ibadet mi olduğunu ayırmaya yardımcı olacaktır. Birçok fıkıh usulcüsü de bu yola başvurmuştur.³⁶²

b) Hz. Peygamber’in gayesi: Âdet ile ibadeti ayıracak ikinci husus, Hz. Peygamber’in gaye ve maksadıdır. Buna göre Hz. Peygamber’in belirli bir amaç gözetmeden, hayatın tabii akışı içinde yaptığı işler sünnet niteliği kazanmayacaktır. Namazda istirahat celsesi ve yağmur duasında ridâsını ters çevirmesi bunun en basit örnekleridir. Namazda ikinci ve dördüncü rekâtlara kalkarken doğrudan kalkmayıp biraz oturma yani istirahat celsesi İmam Şâfiî’ye göre namazın sünnetlerindedir.³⁶³ Fakat İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik’e göre Hz. Peygamber yaşlanıp kilo alınca böyle yapmıştır; dolayısıyla bunun sünnet ile bir ilgisi yoktur.³⁶⁴

Bilhassa yapılan işlerin zamanı ve mekânı konusu, bu hususta tartışma mevzusu olmuştur. Hz. Peygamber’in bir sefer esnasında uygun bir yerde konaklaması veya namaz kılması yahut bir ağacın altında oturması dinî bir gayeye mâtuf olmadığı halde, bazılarınca sünnet addedilmiştir.³⁶⁵ Hz.

³⁵⁹ Aşkar, *Ef’âlu’r-resûl*, I, 227.

³⁶⁰ Aşkar, *Ef’âlu’r-resûl*, I, 226.

³⁶¹ Karadâvî, *el-Cânibü’t-teşrî’i fi’s-sünne*, II, 984.

³⁶² Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak*, 84.

³⁶³ Aşkar, *Ef’âlu’r-resûl*, I, 232.

³⁶⁴ İbn Dakik el-İd, Takıyyüddin Ebu’l-Feth, *İhkâmü’l-ahkâm şerhu umdeti’l-ahkâm*, I, 225.

³⁶⁵ M3169 Müslim, Hac, 339; İM3067 İbn Mâce, Menâsik, 81.



Peygamber'in Mekke'den Medine'ye giderken namaz kıldığı yerler bir bir tespit edilmiş ve buralara mescitler inşa edilmiştir. Ömer b. Abdülazîz de, Medine'de Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânları tespit ettirerek bu yerlere mescitler yaptırmıştır.³⁶⁶ Özellikle sahâbeden Abdullah b. Ömer'in bu yerlere düşkünlüğü bilinmektedir. Buna en çok karşı çıkan da babası Hz. Ömer olmuştur. Bir sefer esnasında herkesin belirli bir mekânda namaz kılmak için sıraya girdiğini görmüş, Hz. Peygamber o mekânda namaz kıldığı için buna rağbet ettiklerini öğrenince şöyle demiştir: "Ehl-i kitap, peygamberlerinin kalıntılarını araştırarak oraları kilise ve manastıra çevirdikleri için helâk oldu. Öyleyse her kim namaz kılmak istiyorsa kılsın, yoksa çekip gitsin!"³⁶⁷

Yüce Allah bazı konularda sadece Resûl-i Ekrem'e has birtakım hükümler getirmiş ve ona özgü bazı lütuflarda bulunmuştur. Resûl-i Ekrem'e münhasır kılınan ve "*Hasâisu'n-Nebî*" adı verilen bu ilâhî hüküm ve lütuflar genellikle farzlar, haramlar, mubahlar ve sadece ona lütfedilen üstünlükler olmak üzere dört grup hâlinde incelenmiştir.³⁶⁸

Sadece Hz. Peygamber'e münhasır kılınan farzlar arasında teheccüd,³⁶⁹ vitir namazını kılmak,³⁷⁰ kurban kesmek,³⁷¹ misvak kullanmak, borçlu olarak vefat eden Müslümanların borçlarını ödemek³⁷² gibi hususlar bulunmaktadır.³⁷³ Bu hususlarda Hz. Peygamber gibi hareket edilebileceği hakkında görüş ayrılığı yoktur.

Diğer yandan ümmete helâl ve mubah olduğu halde Yüce Allah'ın Kur'an'da Hz. Peygamber için belirlediği birtakım yasakların yanı sıra³⁷⁴ bizzat Hz. Peygamber'in risâlet makamına yaraşır görmediği için yapmaktan kaçındığı bazı davranışların bulunduğu bilinmektedir. Şahsa özel sayılabilecek bu davranışlara örnek olarak Hz. Peygamber'in zekât ve sadaka malından yememesi gösterilebilir. Ahlâkî, siyasî ve dinî duyarlılıklar sebebiyle Resûl-i Ekrem'in ne kendisi ne de ailesi, asla zekât ve sadaka almamış ve yememişlerdir.³⁷⁵

Bazı konularda Hz. Peygamber'e özgü mubahlar ve ruhsatlar söz konusudur. Resûlullah'ın iftar etmeden peş peşe birkaç gün oruç tutması (visâl orucu), Yüce Allah tarafından ganimetlerin beşte birinin Allah Resûlü'nün şahsına ve yakınlarına tahsis edilmesi³⁷⁶ bu cümledendir. Hz. Peygamber'e tanınan ruhsatlar konusunda ümmetin onun gibi hareket etmesi uygun olmaz; aksi takdirde bu davranışların Hz. Peygamber'e özgü olmasının anlamı kalmaz.

³⁶⁶ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 231, 571.

³⁶⁷ MA2734 Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 118.

³⁶⁸ Ahatlı, Erdinç, "*Hasâisu'n-nebî*", *DİA*, XVI, s. 281.

³⁶⁹ Bkz: Müzzemmil, 73/1-6; İsrâ, 18/79.

³⁷⁰ MA4572 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 5; HM2081, *Müsned*, I, 234.

³⁷¹ MA4572 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 5; HM2081, *Müsned*, I, 234.

³⁷² M2005 Müslim, Cum'a, 43.

³⁷³ Ahatlı, Erdinç, "*Hasâisu'n-nebî*", *DİA*, XVI, s. 281.

³⁷⁴ Bkz: Müddessir, 74/6; Hicr, 10/88; Tâ-Hâ, 20/131; Ahzâb, 33/51-2.

³⁷⁵ B1485 Buhârî, Zekât, 57; M2473 Müslim, Zekât, 161.

³⁷⁶ Enfâl, 8/41.